

ЛІТАНКА 3

Частина перша

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист Міністерства освіти і науки України № 1/11-1085
від 20.03.03)*

Художник *В. І. Анікін*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— прочитай правильно

— з'ясуй значення слів

— прочитай, подумай

Права авторів та видавничі права ДСВ «Освіта» захищені Законом України Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р.

Друкування копіювання книги або її частини, будь-які інші контрафактні видання тягнуть за собою відповідальність згідно зі ст.44 п.1.3 цього Закону.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*

Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Любий друже!

Ця читанка познайомить тебе з казками, віршами, оповіданнями про світ природи, перемогу добра над злом, радість дитинства, цінність книги.

Працюючи з читанкою, ти відкриєш нові для тебе жанри літератури — п'єси-казки, байки, науково-популярні оповідання; дізнаєшся багато нового про вже відомих тобі авторів, познайомишся з новими; вдосконалиш своє вміння працювати з текстом.

Читаючи,

- уявляй описані події;
- міркуй, висловлюй своє ставлення до прочитаного;
- пробуй творити власні казки, розповіді, вірші.

Радості тобі від самостійного, творчого читання!

ВІД СЛОВА — ДО КНИГИ

Слово, мова, книга... Без них не можна уявити нашого життя. Вони несуть світло знань, дають людям можливість, почути і зрозуміти одне одного.

Хоча слово, мова, книга з'явилися у різний час, але вони міцно зв'язані між собою. Без слова немає людської мови, а без мови — книги.

У цьому розділі ти прочитаєш вірші та оповідання про те, як виникла і розвивалась наша мова, створювалися книги, яка цікава і неосяжна книга Природи.

- Мова — дивний скарб
- Похвала книгам!
- Цікава книга Природи

* * *

Як нема без зірок небозводу,
як блакиті без сонця нема,
так і мови нема без народу,
і народу без мови нема.

Володимир Забаштанський

* * *

Мова для нас явище звичне і, здається, вона існувала завжди. Але це не так. Українська мова, якою ми зараз розмовляємо, розвивалась протягом багатьох століть. Народ-мовотворець залишив нам безцінний спадок.

Дізнаватися про значення старих і нових слів, їх походження, мандрівки по різних мовах дуже цікаво і повчально. Інколи історія одного слова може розповісти про прадавні події, відкриття, зв'язки між народами.

Досліджуючи таємниці мови, вчені відкривають не лише історію слів, а й життя народу, його душу.

* * *

Плекайте, діти,
рідну свою мову,
вчіться складно говорити
своїм рідним словом.

Сидір Воробкевич

НАША МОВА

Прислухайтесь: з ранку й до вечора навколо вас звучить мова. Ось у сусідній кімнаті з кимось розмовляє мама, віддалік чується голос диктора, з вулиці доліта-

ють ледь чути голоси людей. Ми всі так звикли до цього, що майже не помічаємо звучання мови. Ми чуємо її лише тоді, коли вона звернена до нас безпосередньо*.

А тепер принустимо на хвилинку, що мови нашої — та й інших мов на землі — ще нема. Якою була б земля? Якими були б ми? Навіть уявити важко, яка б це була сумна й похмура картина: немає великих міст, ба, навіть малих сіл, не ходять поїзди, не літають літаки, немає автомобілів, скрізь тихо, пусто й сумно.

А хто там боязко визирає з печери? Та то ж первісна людина! Скоцюрбилась від холоду й страху, щільніше натягає на голі плечі якусь пікуру, сторожко оглядається... Такими наші пращури були колись, такими б надовго вони залишались, якби не зробили геніального* відкриття: винайшли мову.

* * *

Мова допомагала людям порозумітися між собою, ставала у нагоді нашим предкам у їхньому важкому житті. Разом, усім великим родом, легше було

приручити, а потім пасти худобу. І якщо раніше кожен сам повинен був додуматися до того, як зробити ту чи іншу роботу, то, маючи мову, можна було розповісти молодшим про все, передати їм свій досвід. І тепер кожному наступному поколінню людей не треба було розпочинати все з самого початку.

Мова первісних людей була дуже бідною. Вона складалася з небагатьох слів. Значення кожного такого слова було нечітким, його супроводжували жестами, які допомагали людям порозумітися. Жестами вказували: «Піди туди!», «Візьми оце!», «Допоможі підняти!» Та минали століття, змінювалися люди, вдосконалювалися й мови...

Безпосередньо, скоцюрбилась, щільніше.

Безпосередньо — прямо.

Геніальний — тут: надзвичайний, неперевершений.

Що для тебе було новим, несподіваним у цій розповіді?
Чому мова первісних людей була бідною?

Поміркуйте разом! Чому винайдення мови докорінно змінило життя людей?

* * *

А далі сталася подія величезної ваги: люди винайшли письмо. Уявіть собі школу, в якій немає зошитів, книжок, щоденників, класної дошки — нічого. Як ви думаєте: чи легко було вчитися в такій школі? Дуже важко. Учням доводилося зі слів учителя все заучувати напам'ять. Ви знаєте самі, як важко одразу запам'ятати вірш. А тодішні учні заучували не легкі вірші, а складені як вірш важкі правила, довгі рецепти, способи обробки деревини й каменю, лікування різних хвороб та багато іншого. Тому винайдення письма полегшило навчання, відкрило дорогу для розвитку багатьох наук і мистецтв.

Наше слов'янське письмо — знайомі й значні літери абетки — пройшло довжелезний шлях, поки дійшло до нас. Покинув початок цьому один дуже давній і беручий* народ — фінікійці, які жили за 30 століть до нас. Їхнє письмо запозичили й вдосконалили стародавні греки. Слов'янська азбука була зроблена за зразком грецької. До 24 грецьких літер було додано ще 19. На наші українські землі ця азбука прийшла тисячу років тому. Увесь цей час вона змінювалась і вдосконалювалася, аж поки не стала такою, якою ми сьогодні й користуємося. Важко навіть сказати, скільки людей протягом століть доклали зусиль, щоб сьогодні ми з вами могли писати й читати.

Скільки мов на землі? Вважають, що приблизно 5 тисяч.

Українською мовою розмовляють близько 45 мільйонів чоловік. Наша мова належить до високорозвинених мов світу. Багато зробили для її вдосконалення письменники, вчені, видавці книг, газет і журналів, освічені люди різних часів. Почесне місце належить Тарасові Григоровичу Шевченку, який обробив, підшліфував і показав світові дорогоцінне каміння — мову простого, пригнобленого тоді народу України...

Багато нових слів ми запозичили у своїх близьких і далеких сусідів.

Уся наша планета оповита невидимими шляхами, що ними мандрували й нині мандрують слова. Адже всі народи в усі часи навчалися один в одного. Навчаються й сьогодні...

Щоб вільно, невимушено, красиво розмовляти, треба вчитися... Вивчати правила, запам'ятовувати нові слова й цілі речення (прислів'я та приказки), бо це збагачує вашу мову, завчати вірні, бо це розвиває пам'ять. І тоді, послухавши вас, кожний скаже: «Як прекрасно звучить українська мова!»

Що нового ти відкрив для себе у прочитаному тексті?
 Що сказано про слов'янське письмо?
 Які нові слова трапилися тобі в тексті?
 Запам'ятай поради автора.

Поміркуйте разом над виділеними реченнями.
 Як ви їх розумієте?

Доберіть заголовки до частин тексту. Підготуйтеся удома до стислого переказу прочитаного.

Перегляньте ще раз твір «Наша мова». Поміркуйте, що це — оповідання, казка? Що на вашу думку тут вигадане? А що — ні?

Зверніть увагу: це оповідання, в якому йдеться про правдиві події і явища, що встановлені наукою. Такі твори належать до науково-популярної літератури.

МОВА

Сію дитині
 в серденько ласку.
 Сійся-родися
 піжне «Будь ласка»,
 вдячне «Спасибі»,
 «Вибач» тремтливе —
 слово у серці,
 як зёрнятко в ниві.
 «Доброго ранку!»,
 «Світлої днини», —
 щедро даруй ти
 людям, дитино.
 Мова барвиста,
 мова багата,
 рідна і тепла,
 як батьківська хата.

Варвара Гринько

Зверни увагу, які слова поетеса називає ніжними, вдячними, тремтливими, а що є барвистим, багатим, рідним і теплим.

Як ти гадаєш, чи підійде для читання цього вірша швидкий темп та голосне вимовляння слів? Чому? А як краще прочитати цей вірш?

П о м і р к у й т е р а з о м! Що підкреслює виділено порівняння? Назвіть інші ознаки, що характеризують нашу мову.

Приєдіння

Птицю пізнають по пір'ю, а людину — по мові.

НАЙРІДНІШІ СЛОВА

Не шуми, зелений верше*, —
хай почує вся земля,
як дитина слово перше,
слово *Мама* промовля.

Ген тополя серед поля,
що додолу вітром гне;
хай дитина в слові *Воля*
незглибимий* зміст збагне.

Тополинний лист в діброві
шелестить своє весні, —
таємниче в *Рідній мові*
одкривається мені...

То, згинаючись, раїна*,
гей, шумить за небокрай,
що країна Україна —
мій коханий диво-край!

Володимир Лучук

В е р ш е — ліс.

Н е з г л и б и м и й — дуже глибокий, безмежний.

Р а ї н а — різновид тополі.

Які слова поет називає найріднішими? А які слова найрідніші для тебе?

Читаючи вірш, у кожному реченні виділяй голосом найважливіші, на твою думку, слова.

П о м і р к у й т е р а з о м! Що в рідній мові є для нас таємницею? Порівняйте вірші «Мова» і «Найрідніші слова». Чим вони подібні і чим відрізняються?

Зустрілися у книжці два слова: *Дороговказ* і *Мова*.

— *Мово*, — зневажливо проказав *Дороговказ*, — чи не могла б ти поступитися мені дорогою, бо я, бачиш, довгий, тож можу ненароком тебе зачепити. І, взагалі, старших треба поважати!

— А я чомусь переконана, що всі слова рівні — довге ти чи коротке. Без жодного з нас не скласти речення.

— Е, не кажи, сестричко, — по-братньому глянув на *Мову Дороговказ*. — Я вміщую в собі аж двоє слів: *Дорогу* і *Вказівку*, а ти така маленька — що з тебе взяти?..

— Нічого, що я маленька, зате в мене багато відомих родичів. Можливо, навіть більше, як у тебе.

— Таке, *Мово*, кажеш — навіть слухати смішно. Помовчала б краще!

— Ось ти, любий *Дороговказе*, ненароком уже й назвав одного з моїх родичів. А криється він у слові *поровчала*, корінь якого пішов од мене, *Мови*.

— Так я тобі й повірив! Маєш мене за немовля?

— Я так не вважаю, але добре знаю, що й слово *немовля* — мій близький родич.

— З тобою, *Мово*, неможливо розмовляти, чіпля-
сися ледь не за кожне вимовлене слово.

— Цього разу, *Дороговказе*, я схоплюся лише на
двоє твоїх слів: *розмовляти* й *вимовлене*.

— Гаразд, гаразд, краще промовчу, бо є така при-
мовка: хто мовчить, той двох навчить.

— До речі, братику, слова *помовчу*, *примовка* і
мовчить — також з того давнього роду.

— Я бачу, *Мово*, ти не простеньке слово. Цікано,
коли ти народилася і чому тебе так назвали?

— О, це було так давно, що вже й люди забули,
звідки я взялася. Кажуть, як слово я виникла ще
тоді, коли люди тільки-но навчилися розмовляти,
тобто видавати перші зрозумілі звуки: бурмотіти,
мекати, або, як мовиться, молоти язиком. Я сама чо-
мусь переконана, що моє ім'я бере початок від слова
могти, бо хто з живих істот міг висловити свою дум-
ку вголос, той оволодівав *Мовою*. А це *могли* робити
лише люди. Хто розмовляв, *немов* людина.

— Давай, *Мово*, складемо *умову*: я *замовкну*, а ти
назвеш мені кілька імен своїх рідних. *Домовилися*?

— Згода, ось вони: *промовець*, *мовлення*, *безмоб-
ний*, *вимова*, *відмова*, *умовляти*, *змова*, *змовник*,
замовник, *замовлення*, *розмова*, *передмова*, *промо-
ва*, *розмовник*, *недомовка*, *обмова* та багато інших.

— Шановна *Мово*, прошу вибачити за те, що
трохи погарячкував. Від почутого я навіть мову отри-
тив... Ось бачиш, знову згадав тебе. А заодно й при-
мовку: «Про таких, як ти, в народі *кажуть*: хоч
маленьке, зате важливець».

Ігор Січовик

Прочитай текст мовчки. Підготуйся розповісти, як *Мови*
вдалося довести свою правоту. Чи звернув ти увагу на
пояснення того, як виникла *Мова*?

П о м і р к у й т е п л а з о м! Чому всі слова, незалежно
від їх довжини, рівні? Відповідаючи, наведіть приклади.

Що у прочитаному є класовим, а що — справжнім?
П о ф а н т а з у й т е ! Спробуйте вдома придумати
подібний твір про зустріч короткого і довгого слова.

Скарби рідної мови відкриває читачам відомий український поет Дмитро Білоус. Його книги про мову «Диво калинове» і «Чари барвінкові» читають дорослі й діти. Поет вважає, що:

В джерелах слова — душі криниця,
а рідна мова — як чарівниця.

Прочитай його вірші.

КОЖНУ ЛІТЕРУ ЦІНИ

Кожну літеру ціни,
бо немає їй ціни.
Ось відома в давнину
дудочка — *сопілка*:
виймеш літеру одну —
і вже буде *спілка*.
Сварка йде така, що ну! —
перепалка (бійка):
зміниш літеру одну —
мирна *перепілка*.
Зміниш літеру одну
у словечку *бійка* —
і вже — леле — на сосну
мчить звірятко *білка*!
Більше прикладів не дам,
поміркуй — придумай сам.

Дмитро Білоус

Чому треба зважати на кожну букву в слові?

Читаючи, зверни увагу на розділові знаки: якої сили голосу вони вимагають, де слід зробити паузи.

П о м і р к у й т е р а з о м ! Наведіть приклади слів,
у яких заміна букви змінює значення слова.

ЗАРУБАЙ НА НОСІ

Гриць катався на льоду,
не спитавшись мами,
та й потрапив у біду:
шурхнув з ковзанами.

Мамин гнів хлоп'я мале
пам'ятає й досі:
«Бить не битиму, але
зарубай на носі!»
Дивно це було сприймать
хлопцеві малому:
«Як? На носі зарубать?
Ще й собі самому?»

Може, нині смішно вам
в теплім дружнім колі.
Гриць тепер сміється й сам,—
Гриць давно вже в школі.

в літтурток він стає ходити
і знайшов розгадку:
ніс походить від *носить*
в даному випадку!

Бо носили в правіки*
за собою всюди
палички і дощечки
неписьменні люди.

І, як ми в записники
все заносим з вами,
так вони — на дощечки,
звані в них *носами*.

Отже, вираз виник там,
а зберігся й досі.
Це, читачу, й ти затям*,
зарубай на носі!

Дмитро Білоус

П р а в і к и — стародавні часи.
З а т я м — запам'ятай.

Що нового ти дізнався з вірша? Розглянь малюнок. Який уривок з вірша проілюстровано?

Прочитай, як поет пояснює вираз *зарубай на носі*: Які ще цікаві вирази із словом *ніс* ти знаєш?

* * *

Буває, що слово *відоме* давно,
а знає не кожен, що *значить* воно.
І тут у пригоді стає *визначник*
скарбів наших мовних —
тлумачний словник.

Дмитро Білоус

ПРИВЧАЙТЕСЯ ПРАЦЮВАТИ ІЗ СЛОВНИКАМИ!

Перевірте, чи так ви розумієте значення слів
словник і *тлумачити*.

Словник — довідкова книга, в якій у певному

порядку (алфавітному чи тематичному), якоїсь мови.

Тлумачити — визначати, роз'яснювати, з'ясовувати зміст слів, понять; давати пояснення.

Звертайтеся частіше до *тематичного словника*, у якому за темами розкривається значення слів. Наприклад, подано групи слів з тем «Знаряддя», «Іграшки», «Рослини».

А ось *етимологічний словник* розповість вам про первісне значення слів, їх походження. Наприклад, автори книги «У світі етимології» Антоніна Мовчун і Лариса Соловець так звертаються до учнів початкових класів: «Давайте знайдемо до слова *прапор* близькі за значенням слова: *знамено*, *стяг*. Звідки ці назви?»

Слово *знамено* пов'язане із словом *знати*. У давні часи знамено являло собою знак, розміщений на довгій жердині, — до неї прикріплювали гілки дерев, жмутки трави, кінські хвости, а згодом — і клино-подібні шматки тканини. Знамено вказувало на те, що певні землі, майно і люди належать якомусь роду-племені... Знамено виконувало ще одну важливу роль — збирати людей до гурту, *стягати* до вожака членів громади під час походу чи битви. Так виникло слово *стяг*.

А в слові *прапор* приховано іншу роль знамена — бути попереду, вести людей за собою. Вчені вважають, що слово *прапор* утворилося від того самого кореня, що й слова *перо*, *паріти* (летіти). Коли так говорили, то брали до уваги, що прапор і перо передають рух, політ».

Що нового про значення і походження слів ти дізнався з тексту?

Будьте дослідниками! Розшукайте в етимологічному словнику для молодших школярів або в інших книжках розповіді про походження слів, що означають назву нашої місцевості, назви тварин та різних предметів.

Обмінюйтесь своїми розповідями на уроках позакласного читання.

Друже милий, ти помітив
до краси людську любов?
Скільки є у світі квітів —
стільки є у світі мов.
У барвистім розмаїтті
мови — дивна дивина.
Порожніш було б на світі —
зникла б навіть хоч одна.

Дмитро Білоус

У ШКОЛІ ВСЕ ТАКЕ ЗНАЙОМЕ

Спочатку виберемо слово, яке трапляється найчастіше. Ви скажете: «Це *коридор*». В основі цього слова заховалося латинське слово із значенням «бігати». Дивно. Невже коридори споконвіку існували для того, щоб ними бігали? Виявляється, що ті перші коридори, від яких пішли усі інші, були не в звичайних домівках, а в укріпленнях, у замках. Так звалися вузькі галереї* навколо укріплення, закриті переходи з однієї башти в іншу, якими й перебігали захисники укріплення під час боїв.

Коли ви кажете «мій клас», то це в одному випадку класна кімната, в іншому — учні вашого класу.

А тепер спробуємо відповісти на запитання: «Що від чого пішло?» Учнів почали звати класом, бо вони вчаться у класній кімнаті? А може, класну кімнату так назвали тому, що в ній вчиться 3-А чи 4-В клас? Подумали? Готові? Правильно. На першому місці клас — група учнів, а вже від них — класна кімната, в якій вчаться ці учні.

Та ось, нарешті, й рідна парта. Може, хоч вона виявиться своєю, не чужинкою? Ні, вона теж чужинка, мандрівниця. Розповідають, що давніше учні сиділи на довгих лавах біля столу. Та ось їх розділили, розсадили по два: *апарат* — збоку, окремо. Слово це є і в німецькій, і у французькій мовах.

Уявіть собі, що нинішнє ім'я класної дошки — і те мандрівне. Українське слово *дошка* й російське *доска* походять від грецького слова *діскос*. Це слово у греків означало і металевий круг, диск — знаряддя для метання, кидання, і підставку, піднос для їжі. Далі це слово йшло вже знайомим нам шляхом. У германців воно спочатку означало блюдо, а пізніше — стіл. Від них це слово потрапило до слов'ян. Але у наших предків уже було слово *стіл*, тому слово *дошка* стало означати дерев'яний кружок або квадрат, на якому різали та подавали м'ясо і хліб.

У слова *карта* теж досить велика родина: *карта*, *картина*, *хартія* і навіть *картуз* (головний убір). Слово *карта* є в італійській мові. Означає воно там «папір». Ще раніше, в латинській мові*, було слово *хартес*. Ним називали аркуш паперу. Тепер, знаючи «предка», ми можемо легко встановити «родинні» зв'язки: карти робляться з аркушів паперу, хартія — документ, написаний на папері, картина — це був спочатку тонкий красивий папір, а вже пізніше — те, що намальовано на ньому.

А ще у вас у класі є таблиці. Слово *таблиця* походить з давньої і шанованої родини. «Предок» у нього — латинське слово *табула* — означає «дошки, список, таблиця». У нас відомі два члени цієї родини: старенька тітонька *таблиця* (їй уже понад 200 років) і молода її племінниця — *таблo*. Це слово з'явилося порівняно недавно. Ним називають сигнальний щит, на якому можна бачити хід змагання і їх результат.

Тепер ви знаєте, звідки прийшли предмети, які вас оточують у школі, знаєте, які слова і звідки ці предмети принесли з собою.

За Аллою Коваль

Латинська, споконвіку, укріплення, чужайка, мандрівниця, мандріванє, знаряддя, шанованої, тітонька, племінниця.

Латинська мова — мова, якою користувалися стародавні римляни.

Галерея — довгий балкон уздовж будівлі.

Що нового ти дізнався про «знайомих незнайомців» — предмети, які тебе оточують? Що тебе здивувало? Розкажи про походження слів *коридор, клас, парта*.

Які інші слова-«чужинці» ти знаєш?

Поміркуйте разом! Чи можна цей твір назвати науково-популярним? Доведіть свою думку.

Якщо вас зацікавили розповіді про слова, знайдіть і прочитайте книжку Алли Коваль «Життя і пригоди знайомих незнайомців».

ДИКТАНТ

Диктант. Лунає в класі мова
співуча, наче джерело.

Вслухаюсь я у кожне слово,
щоб не зробити помилок.

Пипу. За вчителем слідкую.
І рантом... Що це? От дива!
Я з уст його знайомі чую,
з дитинства звичній слова.

Щораз звучить татарське слово.
Хіба це українська мова?

Пливуть, пливуть слова до мене,
ті, до яких я змалку звик:
*майдан, базар, газ, кава, нене,
кавун, баштан, тютюн, сірник,*

кушак, джерела, килим тощо...
Звідкіль їх корені ідуть?
Бахчисарай? Чи Львівська площа?
Звучання те саме і суть.

А, може, серед українців
(у бабці попитаю я)
в якомусь дальньому колінці*
в моїм роду була рідня?

Нузет Умеров

З кримськотатарської
переклала *Ольга Тимохіна*

В дальньому колінці — люди поріднилися у далекому минулому.

Прочитай вірш мовчки. Приготуйся прочитати його вголос: зверни увагу, де починаються і закінчуються речення, яку інтонацію підказують розділові знаки. Як прочитати рядки, що є роздумом?

Чи зрозумів ти, якою є рідна мова поета? Що нового відкрилося тобі у вірші?

Використовуючи слова вірша, доведи, що в нашій мові є слова-мандрівники.

Будьте дослідниками! Звертаючись до словників, книжок, дізнайтеся, звідки з'явилися в нашій мові слова *писати, албука, диктант, олівець*.

З якого твору це речення: *А далі сталася подія величезної ваги: люди винайшли письмо?*

За зразком якої азбуки було створено слов'янську:

а) фінікійської; б) грецької; в) латинської?

Скільки букв у слов'янській азбуці?

Хто відкрив світові мову українського народу?

З яким словом зустрілось в оповіданні *слово мова*?

Хто автор книжок «Диво калинове», та «Чари барвінкові»?

Які твори мають однакову назву? Хто їх автори?

ПОХВАЛА КНИГАМ!

Як ти думаєш, про що розповідатиметься у творах цієї теми?

Книги відкривають нам широкий світ знань.

Книг незліченна кількість. Вони дуже різні: великі й малі, з малюнками і без... Чому так багато різних книг? Очевидно, тому, що вони потрібні всім: малюкам, школярам, дорослим людям.

Чи замислювався ти, коли з'явилися перші книги? Чи завжди вони були такими, як сьогодні? Чому так цінується гарна книга?

Знайти відповіді тобі допоможуть твори цієї теми. Читаючи їх, визначай нове, знаходь головне, запам'ятовуй відомості, які виділено в тексті.

Звертай увагу на те, як побудовані твори цієї теми. В них розповідається не про вигадані, а правдиві події, вказуються імена, дати, насправді відомі в історії. Такі оповідання є науково-популярними.

Вчіться, діти! Мудра книжка
скаже вам чогось багато.
З того, що колись другими
і посіяно, й пожато...

Яків Щоголін

З ІСТОРІЇ КНИГ

Створення книги — довга, захоплююча історія. З давніх-давен люди шукали різні способи збереження знань і передачі їх наступним поколінням. Багато відкриттів зробили наші предки, щоб залучити до здобуття знань якомога більше людей.

ЯК З'ЯВИЛАСЯ ДРУКОВАНА КНИГА

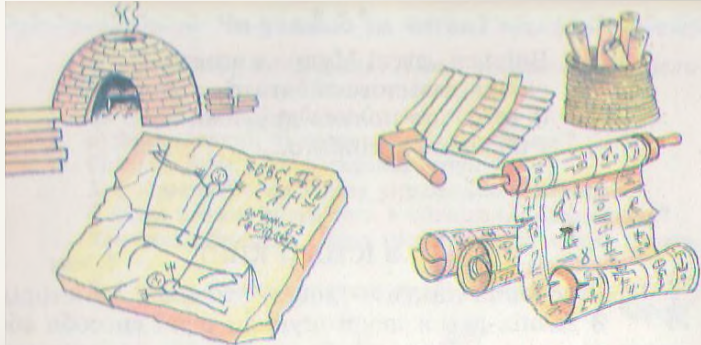
З глибокої давнини до нас дійшли «книжки», які люди писали паличками на глиняних плитках, що їх потім обпалювали у печах, мов горщики.

У Стародавньому Єгипті виготовляли книги з папірусу — річкового очерету, який мав високе і тонке стебло. Серцевину його розрізали на смужки, сушили і перетворювали на гладенькі листки. На них і писали. Потім листки склеювали так, що виходила книга у вигляді довгої стрічки. Після читання стрічку згортали у трубку (сувій) і ховали у футляр.

У Стародавньому Китаї робили книги з окремих дощечок, які нанизували на мотузок.

Минуло дуже багато років, перш ніж у стародавньому місті Пергамі люди навчились робити із шкіри тварин особливий матеріал — пергамент. Шматок пергаменту згортали так, що виходило чотири сторінки. Кожний згорток грецькою мовою звався «тетрадос».

Кілька таких «тетрадос» зшивали, і виходила книга, на сторінках якої можна було писати і малювати. Пройшло багато років і пергамент замінили більш дешевим матеріалом — папером. Але книги,

к і раніше, зшивали з окремих зошитів і «вдягали» тверду або м'яку обкладинку. Так роблять і нині.

Місяці, а то й роки ішли на те, щоб написати або переписати яку-небудь товсту книгу й прикрасити її малюнками. Не дивно, що рукописні книги коштували дуже дорого. До того ж деякі з них вдягали в дорогої шкіру, парчу*, а іноді навіть у срібло. Щоб берегти такі книжки, власники нерідко приковували їх ланцюжками до полиць.

Перша друкована книга з'явилася в німецькому місті Майнці. Винахідником друкарського верстата був мешканець цього міста — **Йоган Гутенберг**. Він придумав і літери — металеві брусочки з опуклим зображенням букви чи цифри, а також **матриці** — **фор-мочки** для відливання цих літер. Літери розміщали в спеціальному ящику з відділеннями для кожної. Називався він **складальною касою**. Треба, наприклад, набрати слово *дим* — береш з одного відділення літеру Д, з другого — літеру И, з третього — М і викладаєш на спеціальну дощечку — **верстатку**. Набрал один рядок, за ним — другий, третій... Ось і готова **рукарська форма**. Залишається покрити її фарбою, зверху покласти аркуш паперу і міцно притиснути ресом. Сторінка віддрукована. За допомогою друкарського верстата можна було розмножити книгу в

сотнях і навіть тисячах примірників. Люди відразу оцінили новий винахід. У різних містах одна за одною стали з'являтися майстерні, а потім і фабрики — друкарні, де виготовлялися книги.

За Віктором Діцкевичем

П а р ч а — шовкова тканина, виткана золотими або срібними нитками.

Як виглядали книги у давні часи?

Хто винайшов книгодрукування? Що саме придумав винахідник?

Перечитай текст мовчки. Підготуйся стисло переказати його за опорними словами: *глиняні плитки, папірус, дощечки, пергамент, папір, Йоган Гутенберг, літери, матриці, друковані форми, друкарні.*

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Поставте один одному запитання за змістом прочитаного.

ЯК ЖИЛА КНИГА ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Вже за часів Київської Русі книга була у великій пошані. Так, в одній давній книзі читаємо: «Ум без книг, як птиця без крил. Як і вона злетіти не може, так і ум не домислиться досконалого розуму без книг».

Князь Володимир Святославич (жив він понад тисячу років тому) відкривав школи, спеціальні майстерні, де переписували, розмножували книги.

в часи князювання Ярослава Мудрого у Києві при
фійському соборі було засновано першу в
ївській Русі бібліотеку.

Сиділи переписувачі в соборі, переписували кни-
, перекладали з інших мов. Потім з Києва книги
гранляли до інших міст. А варто нагадати, що ко-
ували тоді книги дуже дорого, виготовлялися во-
з пергаменту. А ще ж палітурка! Її оздоблювали
штовним камінням, золотом, сріблом.

З «Повісті минулих літ» — нашого славного лі-
пису — ми дізнаємось про таке:

«Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень і
очі. І зібрав скорописців багато, і перекладали во-
з грецького на слов'янське письмо. Написали
ни вони велику силу, ними повчаються віруючі
оди і тіпаються плодами глибокої мудрості. Начебто

один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу...

Книги — мов ріки, які наповнюють собою увесь світ; це — джерело мудрості, в книгах — бездонна глибина, ми ними втішаємося в печалі, ...в книгах — світило мудрості...»

Жаль, ой, як жаль, що книги з бібліотеки Ярослава Мудрого не дійшли до нас. Після захоплення Києва ханом Батием у 1240 році доля їх невідома.

Про бібліотеку, засновану в далекому XI столітті, нам нагадує пам'ятний знак, встановлений на території заповідника «Софійський музей». На камені зображено Ярослава з книгою в руках і викарбувано рядки з літопису: «...Ярослав цей, син Володимира, засіяв книжними словами серця вірних людей. Велика ж бо користь людині від навчання книжного».

За Олександром Єфімовим

Прочитай мовчки. Що з прочитаного тобі незрозуміло? Підготуйся запитати про це вчителя.

Яким словам тексту відповідає малюнок? Що нового ти на ньому побачив?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Перечитайте уривок з «Повісті минулих літ», наведений у тексті. Обміняйтесь думками щодо змісту виділених речень.

«ДРУКАР КНИГ, ПЕРЕД ТИМ НЕ БАЧЕНИХ»

У 1563 році чудові майстри Іван Федоров і Петро Мстиславець у Москві почали складання першої російської друкованої книги — «Апостол»*. Тепер уже не пишець виводив од руки, а майстер-друкар складав літеру до літери, рядок до рядка. Потім металеві рядки складав — верстав — у сторінку і вставляв до спеціальної рамки. Помічник Федорова Мстиславець ніс рамку з рядками майбутньої книги до друкарського верстата. Змастивши чорною фарбою приріфт тексту, він клав на нього аркуш чистого паперу і міцно притискав його пресом. Сторінку віддруковано!

Пам'ятник Івану Федорову
у Львові.

Згодом Іван Федоров переїздить до Львова, де продовжує свою благородну справу. За своє життя Іван Федоров видрукував лише кілька книжок (серед яких є і перший слов'янський «Буквар»), але його роботу й досі з вдячністю згадують усі.

Недарма на могилі першодрукаря у Львові викарбувано напис: «Друкар книг, перед тим не бачених».

За Олександром Єфімовим

А п о с т о л — церковна книга, що містить розповіді про апостолів — учнів Ісуса Христа.

Прочитай текст мовчки. Підготуйся висловити головну думку прочитаного.

ШКОЛА ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО

Борисові було дев'ять років, коли його побачив князь Володимир Великий перед своїм теремом. Володар саме повертався на білому коні у замок. Сподобався йому хлопчик і виглядом, і відповідями у роз-

щоб віддали хлопця в школу. Батьки послухалися доброї поради, віддали Бориса у школу.

Борис полюбив школу: вже змалку виявив велику любов до книжки. У школі він помагав слабшим учням, а то й заступав учителя.

Минуло два роки Борисового перебування у школі при Десятинній церкві.

Князь Володимир цікавився успіхами учнів першої школи в Україні. Відвідував їх, бував на лекціях. Одного разу, почувши, як Борис читає, розповідає своєю звичайною мовою прочитане і як гарно пояснює думки, підійшов до нього, розпитував, чий він, як називається. Князь пригадав собі першу свою зустріч з Борисом:

— Радію, що я спонукав твого батька віддати тебе в школу. Гарно, хлопча, вчися, будуть із тебе люди.

Ім треба таких, як ти, майбутніх мужів, освічених розумних.

А згодом зняв із себе золоту гривню та при всіх овісив її на шию Борисові. Сказав до всіх дітей:

— Учіться, діти, знайте, що, хто читає книжки, той добуває справжнє щастя. Книга — це найбільший крб людей. Як не збудуємо корабля без цвяхів, так людина не стане справжньою людиною без читання книжок. Краса воїнові — зброя, кораблеві — вітрила, а праведникові* — читання книжок.

Це був найщасливіший день у житті Бориса.

Минуло кілька літ. Борис став монахом, прийнявши ім'я Іларіон. Став славним письменником. Року 1052 його було обрано митрополитом усіх українських земель.

За Антоном Лотоцьким

П р а в е д н и к — людина, яка суворо дотримується заповідей церкви.

Прочитай текст мовчки. Чи зрозумів ти, де і коли відбувалась описана подія?

Підготуйся до відповідей на запитання: що з прочитаного ти вже знаєш? Що було невідомим? Про що ще ти хотів би дізнатися?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Розгляньте малюнок. Яким зображено князя Володимира? А Бориса? Що нового ви дізналися про ті часи з малюнка?

Людина без книги, як криниця без води. Так влучно говорять у народі про важливе значення книги в нашому житті.

А як ти думаєш, чому книгу порівнюють з водою? З чим іще її можна порівняти?

Прочитай подані твори і поміркуй, як подружитися з книгами так, щоб не розлучатися з ними впродовж життя.

Пам'ятай, хто більше читав, той більше знає.

Як краплин у Дніпрі,
 як зірок угорі,
 як листви на гіллі —
 стільки книг на землі!
 Є великі й малі, є легкі і важкі.
 На полицях, в столі — **наші друзі книжки.**

Олександр Пархоменко

СОНЯШНИК

Дівчинка книжку читала
 і соняшника прохала,
 може, так жартувала:
 — Посвіти мені, посвіти. —
 А соняшник мовив:
 — Ну, що ти?!
 Не мав би я вже роботи,
 щоб свої золотисті соти
 на дрібниці перевести!.. —
 Соняшник дивився на Сонце,
 дуже довго дивився на Сонце,
 і здалося йому, що Сонце —
 квітка така ж, як він...
 Втім, вийшла дівчинка з хати
 і стала Сонце прохати:
 — Зайди до нашої хати,
 перепочинь з путі! —
 Сонце зайшло. І раптом
 все навкруги померкло,
 тільки вікно хатини
 сяяло в темноті.
 Соняшник здивувався!
 Засоромлено пооглядався
 і до вікна підкрався.
 І що ж він побачив? Дива!
 Дівчинка книжку читає,

а Сонце перегортає
сторінки й світло впливає
в літери та в слова.

Дмитро Павличко

Хто дійові особи вірша?

Поміркуй, чому соняшника образило прохання дівчинки.
Що здивувало соняшник? А тебе?

Яку інтонацію читання підказують слова *дуже довго дивився, прохати, здивувався*?

П о м і р к у й т е р а з о м! Чи випадково поет в одному вірші пише про Сонце як джерело світла, книжку як джерело знань і дівчинку, яка захоплена читанням?

Чим цей вірш нагадує казку?

Розгляньте малюнок. Який уривок з тексту проілюстровано? Які дійові особи зображені на малюнку?

ЛЮБІТЬ КНИГУ!

Не дуже любив книгу Василько. І не дуже чемно з нею поводився.

...От він одного вечора ліг спати та й узяв книжку перед сном почитати. (А Василько знав, що, як лежачи книжку читаєш, псується зір і псується книжка.) Лежить Василько, читає і задрімав.

А книжка — бух на підлогу. Аркуші в книжці й пожмакалися. Добре заснув Василько, так кріпко, що й од «бух!» не прокинувся.

І сниться Василькові, що він сам — книжка.

От бере його, книжку-Василька, Оленка, що теж не дуже поважає книжку, бере, читає і водночас обідає. Борщ із ложки — кап! — та на Василька-книжку. Йому пече, йому неприємно, що на нього борщ капає, та нічого не вдіє Василько, бо він — книжка.

А потім ухопили Василька-книжку Миша і Вова та давай на ньому різні дурниці писати: «Читав Вова», «Цікава книжка», «Колька — дурак», — отаке понаписували. Так ніби хтось у грязюку перо вмочив та й бруднить, грязнить Василька-книжку!

Далі ще гірше!

Оленка почала Василька-книжку ножицями різати — малюнки вирізати. Болить Василькові, аж «Рятуйте!» хоче крикнути...

Тільки-но Оленка ножиці прийняла, як хтось гарячого праса* поставив на Василька-книжку. Горить Василько-книжка, дим із його йде! Пече йому!

Уже Василько-книжка не книжка, а саме шмаття, в яке загорнула Оленка свій сніданок!

Так гірко та так боляче зробилося Василькові, що він аж прокинувся.

— Ой, що зі мною зробили?!

А потім, здогадавшись, що то був тільки сон, зітхнув легше.

А зітхнувши, подумав та й гасло про книжку склав:

— Бережи книжку — це твій друг!

І ніколи вже не псує Василько книг, та й товаришів соромить, коли хтось із них не береже книжку.

Остан Вишня

П р а с — праска, утюг.

Прочитай оповідання мовчки. Що в цьому творі вигадане, а що — ні?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! На які частини можна поділити оповідання? Складіть план. Підготуйтеся стисло переказати за ним твір.

У якому реченні висловлено головну думку оповідання?

* * *

Все, що серце і що розум
вік творили не один,
повизбирувало людство
в книги — перла із перлин.

Юлій Ваняг

КНИГОЛЮБКА

Хтозна вже відколи
я люблю читати.
Якби не до школи —
не лягала б спати.

Зі люблю читати
часто до півночі,
поки полехаті
ляжуть сні на очі.

Зі засну, раденька,—
сплять разом зі мною
явори Шевченка
над Дніпром-рікою.

В сні не знаю, де я,—
лину в піднебессі,
п в руках лілея
Українки Лесі...

На столі розкрита
книжечка весела —
хитрий лис Микита
в мандри йде на села.

Кіт-воркіт — на плоті
дідечка Малишка...
В навчанні й роботі
помагає книжка.

В поворічні свята
я папам'ять вчила
вірші про санчата
дідуся Максима.

Зайчика була б я
у ліску спіймала...
На човенці жабка
з вітром мандрувала.

Хотіла б я уміти
швидко так читати,
щоб усі на світі
книги прочитати!

Прочитай вірш мовчки. Чому дівчинку називають книголюбною?

Зверни увагу на підкреслені рядки. Як ти розумієш їх зміст?

По м і р ку й те р п а ю м! Твори яких поетів агадують-
ся у вірші?

Якою ви уявляєте дівчинку, що захоплена читанням?

Скільки їй років? З яким почуттям поет її описує?

Порівняйте зміст вірша з малюнком. Що нового ви помітили?

Я — БІБЛІОТЕКАР

За моїм вікном ростуть
кедри і смереки.

Гарне місце влітку тут
для бібліотеки.

Я полиці змайстрував
для книжок, журналів,
щоб читали їх усі
діти в зелен-залі.

І тепер у ранній час
чи в обідню спеку
йдуть до мене читачі
у бібліотеку.

Люблять загадки, вірші
Василько і Таня.

Павлик просить лиш казки
ти оповідання.

Йдуть до мене читачі
зблизька і здалека.

Жду їх радісно завжди:
я ж — бібліотекар!

Степан Жупанин

Прочитай вірш мовчки. З чого видно, що хлопчик — за-
взятий читач? Яким ти його уявляєш?

Підготуйся розказати, чим подібні вірші «Книголюбка» і
«Я — бібліотекар».

Розглянь малюнок. Чи все зображено так, як розповів поет?

Книжка — маленьке віконце, а через нього весь світ видно.

Книга вчить, як на світі жить.

Як ти думаш, про що розповідатиметься у наступному творі?

СПЛЯЧА КНИГА

На полиці, серед книг про далекі країни й небачених звірів, стояла велика цікава Книга. У ній розповідалося про могутнього богатиря. Букви в цій Книзі яріли*, як розпечене залізо. Вона мала дивну властивість: як тільки доторкнеться вогненне слово до людського серця, в ньому займеться вогник. І людина, в якій у грудях б'ється серце з цим вогником, стає могутньою і непереможною.

Але минув уже не один рік, як Книгу читали. Щотижня Господиня знімала її з полиці, обережно витирала з обкладинки пилкуку й знову ставила на полицю. Книга чекала — ось-ось її прочитають, та ніхто її навіть не розгортав.

Часто до господаря приходили гості. Господар любив показувати книги: дивіться, які в моїх книг красиві палітурки.

Стали вогненні букви меркнути*. Потемніли палкі слова. Могутній богатир, про якого розповідалося в книзі, заснув. Тепер уже на полиці стояла не Вогненна, а Спляча Книга.

Василь Сухомлинський

Я р і л и — яскраво світилися.

М е р к н у т и — гаснути.

Прочитай текст мовчки. Якою була Книга спочатку? Чому заснув могутній богатир?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Придумайте різні закінчення речення *Якщо книгу не читають, ...*

Бажаю вам,
щоб серед ваших книг не було сплячих!

У великому місті, селі чи маленькому селі ти можеш стати читачем бібліотеки. Слово *бібліотека* походить з грецької мови і означає «книгозбірня, книгосховище».

У більшості бібліотек книги видають додому. Відділ, де видаються книги додому, називається *абонементом*. Тут можна порадитися з *бібліотекарем*, що взяти для читання, дізнатися про надходження нових видань.

Газети, журнали або книги, що є в бібліотеці в одному примірнику, можна почитати в *читальному залі*. Тут завжди тихо, розмовляти треба пошепки, не заважати іншим читачам. На видному місці розміщено словники, нові книги, стенд з порадами, що прочитати.

Вибрати книжку допоможе також *каталог* (з грецької мови — список). Він складається з карток, на яких зазначено автора книги, її назву, *шифр*. За картокою каталогу бібліотекар швидко знайде будинок книжки.

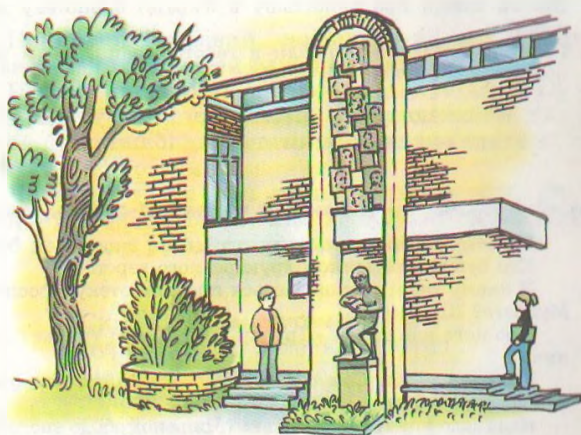
Вибрані для читання книги слід повертати в бібліотеку в охайному вигляді, не пізніше, ніж за два тижні.

Якщо в тебе змінилася адреса — повідом про це бібліотекаря. А якщо ти від'їжджаєш, то обов'язково поверни книги.

Бібліотекар — перший радник і друг усіх, хто прийшов до книгозбірні*. Один маленький читач порівняв його з чарівником. І справді, бібліотекар знає дуже багато. Він упорядковує нову літературу, веде літературні ранки, зустрічі з авторами і художниками, заняття з юними читачами.

* * *

З часом книги старіють. У них відриваються обкладинки, випадають сторінки. Такі книги потребують негайного «лікування». В бібліотеках є «книжкові лікарні», у яких лагодять книги. Візьми і ти

* * *

У нашій країні найбільшою є Державна бібліотека України для дітей, яка розташована у м. Києві. Її відкрили у 1967 році. Щороку бібліотеку відвідують близько 20 тисяч дітей. До послуг читачів майже півмільйона книг, журналів, грамзаписів. Ця бібліотека є справжнім центром навчання і дозвілля читачів. От як написав про цю бібліотеку її читач-третьокласник: «Я дуже люблю цю бібліотеку, бо вона не така, як інші. В ній два поверхи, є навіть актовий зал, де відбуваються вистави. У музичному кабінеті можна послухати музику, казки... А ще тут є кабінет, у якому дуже багато іграшок. Половина з них зроблена дитячими руками. В бібліотеці весело».

*За матеріалами Державної
бібліотеки України для дітей*

Книгозбірня — бібліотека.

Прочитай текст мовчки. Що нового ти дізнався з розповіді?

Що означають слова *бібліотека, абонемент, каталог*?

Що ти знаєш про найбільшу в Україні бібліотеку для дітей?

Розглянь малюнки. Знайди в тексті абзаци, яким відповідало зображено.

Бажаю всім учням вашого класу
стати активними читачами бібліотеки!

Чи уважно ти читав?

На чому писали люди до винайдення паперу?

Хто був винахідником друкарського верстата?

У якому творі розповідається про бібліотеку Ярослава Мудрого? Що саме?

Про кого написано: «Друкар книг, перед тим не бачених»?

У якому вірші *Сонце перегортає сторінки й світло вливає в літери та в слова?*

Яке гасло придумав Василько? Чи воно тобі до вподоби?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Проведіть змагання: хто назве найбільше слів з вивченої теми і пояснить їх значення. Продовжте розповідь: *Підручник — найважливіша книга школяра. Його можна читати, розглядати...*

ЦІКАВА КНИГА ПРИРОДИ

* * *

Як ти думаєш, про що розповідається у творах цієї теми?

Книга Природи напрочуд велика і різнобарвна. Не злічити її сторінок — зелених лісів, синіх річок, бездонного неба, духмяних квітів... А скільки в ній різних героїв, що живуть за своїми законами, мають власну мову.

Неймовірно цікавий, захоплюючий світ Природи
здавна надихав людей глибоше пізнавати його.

Письменники розповідають про Природу так, що
їхні спостереження, думки і почуття стають для чи-
тачів цікавими відкриттями, пробуджують уяву, спо-
нукають до роздумів.

Читаючи твори цієї теми, зверни увагу, як по-
різному описано осінь, ліс, вітер, які слова вжито,
щоб передати різні стани природи.

* * *

Скільки барв кругом розлито:
пурпур, охра, зелень, просинь.
Це минає тепле літо,
золота надходить осінь.
Край наш, писанка неначе,—
треба тільки вміти бачити!

Сергій Сухомлинський

ЗОЛОТА ОСІНЬ

В парках і садочках
на доріжки й трави
падають листочки
буро-золотаві.

Де не глянь, навколо
килим кольористий,
віти напівголі,
небо сине чисте.

Метушні немає,
тиша й прохолода.
Осінь золотая
тихо-ніжно ходить.

Катерина Перелісна

З яким почуттям автор говорить про осінь? Чому ти так
думаєш?

Поміркуй, у якому темні і з якою силою голосу треба
читати вірш.

ВЖЕ БРАМИ ЛІТА ЗАМИКАЄ ОСІНЬ

Задощило. Захлюпало. Серпень випустив серп.

Цвіркунки й перепілочки припинили концерт.

Чорногуз поклонився лугам і садам.

Відлітаючи в Африку, пакував чемодан.

Де ж ти, літо, поділось? Куди подалось?

Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось вона, ось.

Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

Ліна Костенко

Які картини постають у твоїй уяві, коли читаєш вірш? Як ти розумієш вислови: *серпень випустив серп, осінь... погубила у небі журавлині ключі*? Який настрій викликають ці рядки? У якому темпі та з якою силою голосу

СОЛОВЕЙКО ЗАСТУДИВСЯ

Дощик, дощик,
ти вже злива!
Плаче груша,
плаче слива.
Ти періщить
заходився,
соловейко
застудився.
А тепер лежить
під пледом,
п'є гарячий чай
із медом.

Ліна Костенко

* * *

Шипшина важко віддає плоди.
Вона людей хапає за рукава.
Вона кричить: — Людино, подожди!
О, подожди, людино, будь ласкава,
не всі, не всі, хоч ягідку облиш!
Одна пташина так мене просила!
Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш.
І просто осінь щоб була красива.

Ліна Костенко

Поміркуйте разом! Чому так схвильовано, сліпо шипшина звертається до людини? Чи погоджуєтесь ви з думкою, що природа потрібна людям не лише для користі, а й для краси? У яких рядках висловлено цю думку? З яким почуттям їх треба читати?

Порівняйте вірші, написані Ліною Костенко. Чим вони подібні? З чого видно, що поетеса сприймає природу як живу істоту?

У 2 класі ви читали вірші — поетичні картини природи Ліни Костенко. Що їх об'єднує із ційно прочитаними?

ОСІНЬ

Висне небо синє,
синє, та не те;
світить, та не гріє
сонце золоте.

Оголилось поле
од серпа й коси;
ніде приліпитись
крапельці роси.

Темная діброва
стихла і мовчить;
листя пожовтіле
з дерева летить.

Хоч би де замріла*
квіточка одна;
тільки й червоніє
що горобина.

Здалека під небом,
в вирій летючи,
голосно курличуть
журавлів ключі.

Яків Щоголів

З а м р і л а — показалася.

Прочитай вірш мовчки. Ранню чи пізню осінь описано у ньому? Чому ти так думаєш?

Які слова добирає поет, описуючи небо, сонце, поле, діброву? Який образ створюють рядки *Хоч би де замріла квіточка одна*? Які почуття викликав у тебе вірш?

Підготуйся прочитати вірш уголос, передаючи його настрій.

ОСІННІ ТАНЦІ

Вітер взяв сопілку в руки:
— Ду-ду-ду!
Хто зі мною потанцює
у саду?

Захиталися жоржини:
— Може, й ми!
Тільки ти нас над землею
підійми!

— Шкода часу,— вітер каже,—
підіймать!
Видно, вам не доведеться

Тут як зірвуться листочки
із дубка,
із вербички, із берези,
із кленка,—
хто червоний, хто жовтавий,
хто рудий,
а хто трішечки зелений —
молодий.

Як закрутяться у танці
угорі!
І низенько над землею,
у дворі.

Вітер кинувся за ними:
— Ой, ду-ду!
От хто вміє танцювати
до ладу!

Катерина Перелісна

Прочитай вірш. Який він — сумний чи веселий? З яким настроєм його треба читати? Які рядки прочитати наспівно? Які — у швидкому темпі?

Чи доводилось тобі спостерігати осінні танці листопаду? Яким ти уявляєш вітер?

Розглянь малюнок. Який настрій він передає?

ОСІННЯ ГРА

Чи знайдеться на нашій милій Україні ліс, в якому б не зустрілася вам білка? Певне, нема такого лісу, нема такого саду, в якому б не водилося оце миле звірятко.

Де лісова гілка — там і білка. Восени в білки особливо багато клопотів. Треба на зиму грибів засушити. Запастись горіхами, жолудями, шишками. Дупло вимостити, утеплити, впорядити, замаскувати.

Пізніше, коли на землю впадуть заморозки, їй треба міняти шубку. Білка скидає перед зимівлею руду шерсть, одягаючи сіру, темлішу, м'якшу, пухкішу шубку.

Ще завіють сніги, загудуть завірюхи. Білка сховається в дупло, вкриється пухнастим хвостом і чекатиме відлиги. А доки не чути заморозків, білка розважається.

Чи знаєте ви осінні білчині ігри?

Граються білки у хованки. Граються самі з собою, з променем-зайчиком.

Грається білка з білкою.

Сковзне промінь по дереву — білка за ним. Промінь на гілку — білка за променем. Зверху-донизу. Знизу-догори. Хто кого ловить — не втямиш. І не стомиться білка-стрибунка. І не прощається з осінню. Сонце на гілку — білка за ним. Білка на другу, сонце — за нею.

Лист за листом — осінь кружляє понад землею.

Білка безжурно у хованки грає.

Білка на зиму горіхи збирає.

Гриється променем, гриється листом.
Не розлучається з нашим дитинством.

Микола Сінгайвський

Прочитай оповідання. Простеж, як гриється білка. Як змінюються її вигляд і поведінка взимку? Знайди і прочитай рядки, що римуються. Знайди в тексті уривок, зображений на малюнку. Прочитай його, передаючи темп руху білки.

* * *

Людина і природа... Простеж, як цей вічний зв'язок розкрито у наступних віршах і оповіданнях.

* * *

Чи ми з природою єдині,
чи вірно спрямували крок?
Ми кожную річку і горбок
від лиха зберегти повинні!

Ганна Черінь

В ТОВАРИСТВІ ДЖМЕЛЯ

Ще вчора джміль гудів — сьогодні вже нема,
застиг від холоду, ледь лапками він меле,
крилята задубілі не здійма
і тихо й тоскно дивиться на мене.

Беру його із затінку, кладу
на щире* сонце — в затишок осоння*.
Джмелями літаки собі гудуть.
І джміль до них гуде собі спросоння.
Я потім забуваю про джмеля.
А він нагрівся, з рукава стартує,
та щось йому така важка земля,
та вітер ним, підрапаним, гордує.
На ньому світлик чорно-золотий,
у нього груди ніжні, щирозолоті*.

— Лети, — пенчу йому, — лети, лети,
бо там життя не в льоді, а в польоті!

Вже полудень. Аж чую — джміль гуде.
Куди там тому грому-бомбовозу...
Розправив крила, розігрівся день,
летить джмелем навстріч зимі й морозу...

Іван Драч

Щ і р е — тут: яскраве.

О с ó н н я — місце, що добре освітлюється сонцем.

Щ и р о з л ó т і — яскраві, золотисті.

Підготуйся виразно прочитати вірш. Зверни увагу на початок і закінчення речень. Яку інтонацію читання підказують розділові знаки?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Хто дійові особи вірша? Яку картину передає кожна строфа? Як змінювався джміль? Порівняйте, яким він був уранці і в полудень. Які думки навіяло поетові перетворення джмеля? Як ви їх розумієте?

* * *

Поет Дмитро Білоус пише про красу і багатство мови. А ще він — спостережливий і щирий співець природи, особливо — своєї рідної Сумщини.

Прочитай вірш з книги поета «Пташині голоси».

ПІСЕНЬКА ПРО КУЛИЧКА

— Кулик, куличок!

А завбільшки з кулачок.

— Так є ж різні кулачки.

→ А є різні й кулички —
і великі і малі,
на Дніпрі і на Сулі.

— Кулик, куличок!

Він у нас не новачок:

ще торік він на лужку
в ямці вивівся в пушку.

І обсохнути не жаль,
як за їжею побіг.

— Кулик, куличок!
Де комахка, хробачок —
підешу шукаю і вб'ю,
а здобуде на обід.
Прийде ж осінь — проводжай
куличка у теплий край!

— Кулик, куличок!
Де зимуєш ти? — Мовчок.
Ми ж чекаєм на приліт
до річок і до боліт,
де улітку на лужку
в ямці вивівся в пушку...

— Кулик, куличок!
До боліт і до річок
лине з теплих він країв.
Де б не пив і де б не їв,
а весною, прийде час —
повертається до нас.

Дмитро Білоус

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Між ким відбувається розмова? З чого видно, що поет прихильно ставиться до куличка, що він добре знає цього птаха?

Пригадайте, як називають вірші такої форми. Навчіться читати вірш уголос, передаючи інтонацію запитання, відповіді, звертання.

Знайдіть у вірші рими до слова *куличок*.

ПЕСИК І ХЛОПЦІ

Песик з хлопцями — усюди,
і не клич, він з ними буде!
Тільки скажуть: «В ліс зелений!»
Песик скочить: «Як? Без мене?!»
І помчить за ними вслід,
тільки курява летить.

Хлопці в поле — на баштани,
песик з ними, не відстане!
Вудять хлопці на ставочку,
він дрімає в холодочку.
Тільки ж хто стрибне у став —
він за ним одразу вплав.

Хлопці скажуть: «Ну, по всьому!
Час нам, песику, й додому!»
Песик гавкне: «Дуже радий!»
Навиростець через левади
полетить, неначе птах,
їм назустріч аж на шлях.

Катерина Перелісна

Прочитай вірш мовчки. Де побував песик разом з хлопцями? З чого видно, що вони добре розуміють одне одного? Що ти сказав би про песика — який він? А про хлопців?

З яким інструментом, у якому темпі читатимеш вірш угодюєт
Порівняй малюнок і текст вірша. Які відмінності ти
помітиш?

ЛІСОВОЮ СТЕЖКОЮ

I.

...На початку жовтня ледве помітною лісовою стежкою, яка звивалась між старісних дубів, йшла дівчинка років тринадцяти. На ній була картата повенька кофтина, синя спідниця й біла хустинка, як терен-цвіт. І ця хустинка різко відтіняла чорні брови дівчинки, її засмагле обличчя й світлі очі. Такі світлі й зелені, що в темряві вони, мабуть, блимають, як світлячки. Її кругле ніжне підборіддя схоже було на яблуко, а припечений сонцем кірпатенький ніс скидався на жовту лісову грушку, яка вистигла проти сонця аж на верхівці дерева.

Дівчинка несла книжки й зошити. Вона поверталася додому із школи. Йшла вона легким безшумним кроком, наче плівла над стежкою, і тільки іноді під її черевиками стиха хрускала суха гілочка або жолудь.

II.

Стежка зненацька повернула праворуч, обминаючи круту гору, і тоді стало чути, як весело видзвінює у тишині вода. Прозорий струмок перетинав стежку, і через нього було перекинуто кладку з сухої деревини. Кора на дереві зійшла, і стовбур, сточений жуками, вимитий дощами та висušений сонцем, жовтів і вилискував, мов велика кістка якоїсь прадавньої тварини.

Дівчинка сіла над струмком, поклала біля себе книжки й почала задумливо бовтатись у воді руками.

Хвильки хлюпали в неї поміж пальців і здіймались ясними пухирями, в яких відбивалось на мить то жовте листя клена, то клаптик блакитного неба, то обличчя в білій хусточці.

На дні струмка ворушилась водяна трава — довгі такі стьожки, як пучки волосся.

Руки в дівчинки були шершаві, як дубова кора, змаглі і подряпані. Хустинка в неї зсунулась набік, і під неї вибилася хмарка льняного волосся, білого легкого, як пух,— дмухне вітерець, так воно й розлетиться навколо. І тепер дівчинка стала дивно схожа на кульбабу. В школі її подружки так і кликали завжди: Улянка-кульбабка.

III.

Улянка повільно глянула навколо й наче вперше мітила, що ліс її любий вже прибрався в нову рівну одержу.

— Здрастуйте, сестри-берізки, вас не впізнати сьогодні. Чи ви це, мої білокорі?

Ой, леле, не чують привіту, свічками золотими па-

— Ой, який же ти став тепер, мій лісе-брате! — думав дівчинка. — Як же ти повинно прибрався! Ось ти яка, осінь, у лісі!

Улянка підвелась, підхопила книжки і, перейшовши через струмок по сухій деревині, звернула із стежки. Вона пішла навпростець, продираючись крізь ліщину, зриваючи інколи золотаний горіх, який траплявся під руку.

Олесь Донченко

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Прочитайте оповідання по частинах. Знайдіть рядки, в яких описується зовнішність дівчинки: її одяг, обличчя, очі, волосся, руки. Чи такою зображено Улянку на малюнку?

У яких словах розкрито ставлення дівчинки до природи? Знайдіть у тексті речення з порівняннями. Що вони додають до характеристики образу Улянки?

Вдома складіть план оповідання. Підготуйте за планом стислий переказ.

Поміркуйте, як по-іншому можна назвати це оповідання. **П о ф а н т а з у й т е!** Як можна продовжити оповідання?

НАШЕ ВІДКРИТТЯ

Дуже нам кортіло з Максимом зробити відкриття. Тільки так, щоб не довго морочитись. Бо в нас усяких справ по саму зав'язку. Лише на футбол скільки часу гаєш.

Якось після полуденника весь наш загін пішов у ліс.

Ми з Максимом одразу по горіхи подалися. Багацько не нарвали, та дурно теж не тюпали. Вибралися з ліщини, назад ідемо, стежки шукаємо. Коли це Максимко хап мене за руку і закликає. Я глянув на нього і собі спинився. А він:

— Диви, мурашник який великий.

— Тьху! Налякав, — кажу, — своїм мурашником. Я думав — гадюка.

А мурашник і справді величезний, наче висотний дім. І вище метра півтора.

Ніколи такого в житті не бачив!

Підійшли ближче.

— Чуєш? — шепоче Максимко і опускається навколішки. — Мурашня балакає.

— Хто, хто балакає? — перепитую недовіжливо.

— Та мурашня, — каже.

Присів і я, вуха нашорбшив, очі витріщив. Бачу, сновигають по купі мурашки, якусь гусінь тягнуть, гличку, листочки. І над усім приглушений гомін стоїть, як на центральній вулиці нашого міста. Здорово у них виходить.

— Може... може, це ми вже наукове відкриття зробили? Мурашник, що розмовляє, знайшли. Як ти гадаєш, Максимку?

А він, замість відповісти, як поведе очима, як підстрибне та драла! Я — за ним. Це ми так захопилися своїм відкриттям, що й незчулися, як нас облінили великі руді мурахи. Насилу обтрусились. І знову до мурашника. Поставали навколішки, слухаємо. Ііікаво так!

— А якою мовою вони балакають? — питаю в Максимка.

— Звісно, якою. Спосою, мурашиною. Без мови як би ж вони тут порозумілися? Вачини, багатопонерховий мурашник зводять. Треба ж про все домовитися: кому що робити, в яку зміну працювати, де будівельний матеріал добути.

— Може, воно й так, тільки без перекладача хіба їх зрозумієш?

— Капуста ти головата! Де ж ти знайдеш мурашиного перекладача? — сміється Максимко. — Це ж добре, що ніхто ще їхньої мови не знає. А ми будемо знати, вивчимо!

— Еге, вивчиш, — пхекнув я. — Тут свою рідну ледве на трійку витяг...

Поки ми з Максимком так теревенили про науку, чую — одна мураха заповзла мені в тапку, друга по нозі полізла, третя... Я хотів був їх змахнути, а Максимко мене ліктем у бік — штовх! Не ворухись, мовляв. І справді, ми ж наукове відкриття робимо. Але спробуй не ворухнутись, коли у них щелели, як у справжніх африканських крокодилів. Не витерпів я, одскочив назад, обтрушуюсь, а Максимко заради науки терпить. Його вже десятки зо два мурашків «досліджують», а він хоч би тобі оком кліпну! Ага, теж не витерпів, прибіг до мене, покусаний, зате рідий-радісінький, як вареник у сметані. Ще б пак, відкриття: мурашник, який вміє розмовляти.

— Ну гаразд, — кажу йому, коли нараділися по саму маківку. — Пішли додому, бо на вечерю спізнимось і дощ он починається.

Задер Максимко голову, дивиться на небо, а на ньому ні хмарини.

— Та ти ось послухай, — кажу, — кап-кап-кап. Чуєш?

Максимко завмер, прислухається, де ці краплини падають. Потім простяг руку, чи не впаде на долоню яка. А круг нас то тут, то там обережно так: кап,

кап, кап. Ой, що тут скоїлося з Максимком! Як заверещить:

— Роздягайся! — А сам мерщій скидає сорочку, штани... — Та мерщій! — квапить мене.

— Навіщо? — не розумію я.

— Треба. Для науки треба.

— А для чого науці мої штани знадобилися? — ніяк не второпаю.

— Зараз утямиш, — метушиться Максимко.

Схопив він нашу одежину і каже:

— Розкладемо її ось там, коло мурашника. Дай! — скомандував, і ми кинулись розкласти на траві речі одну до одної.

— А тепер — лічи.

— Кого? — питаю. І думаю: чи не напекло йому сьогодні сонце голову? Якийсь дивний Максимко став. Донцові краплини лічити здумав.

— Та мура́хів лічи! — кричить. — Які з сосни стлибляють.

І показує рукою на ній строкатий килим. —
очі і вирячив.

А мурашка внала, огледілась — і до мурашника.

— Дві! Три! Чотири! — заперечали ми на весь ліс.

Двадцять три птуки парохували за кілька хвилин!
Справжній мурашиний дощ!

— А знаєш, чого вони стрибають? — питає в мене
Максимко.

— Напевно, змагання у них якісь проходять, хто
точніше стрибне, — відповідаю. — Як у нас парашути-
сти стрибають на точність приземлення.

— Гарбуз ти порепаний, — сміється Максимко. —
То вони щоб довго не йти пішки, додому не спізни-
тись. Адже в мурашнику зараз всі входи закривають —
вечір заходить.

Ось таке ми з Максимком відкриття зробили. Тільки
наша вожата ніяк не хотіла зрозуміти його наукове зна-
чення, бо ми таки спізнилися на вечерю. І пообіцяла на-
втра нас вирядити на кухню картоплю чистити.

Після відбою я довго крутився в ліжку: все ніяк
не міг заснути. Шкіра свербіла, наче хто кропивою
пожалив. Заплющу очі — і все ввижається, немов я
лежу на мурашнику, а руді мурахи на мені змагання
влаштували: хто дужче вкусить.

— Максимку! — тихо зашепотів я в темряві. —
Тобі не свербить?

— Свербить. Терпи. Це ж заради науки.

Я скрушно зітхнув і подумав: хіба я не віддав би
науці своє життя? Науці — так. А от рудим мура-
хам — нізащо на світі!

Олег Вірць

*Навколішки, багатоповерховий, радёсенький, неміждієч,
нашоробив.*

Що здивувало хлопчиків у лісі? Простеж за текстом, як во-
ни обмірковували свої припущення щодо мурашиної мови.
Які відкриття для себе зробили хлопчики, спостерігаючи
за мурашками? Які риси характеру виявили юні дослід-
ники?

Що в цьому оповіданні смішного, а що — повчального?
Які уривки з тексту проілюстровано? Які почуття пере-
дано у виразі облич хлопчиків?
Вдома поділи оповідання на частини, склади план,
за яким підготуй стислий переказ.
Чи доводилось тобі робити власні відкриття в природі?
Спробуй придумати продовження оповідання.

ЖУРАВЛИК

На болоті біля річки,
там, де вогко тхне теплом,
ми знайшли кумедну птичку
із пораненим крилом.
Довгі ноги, сірі крила,
на голівці чорний чуб.
Погляда на нас несміло:
— Ой, болить, не полечу!
Що ж тут бідній пташці мучитись?
Краще хай у нас живе!
І зостався в нас приручений,
і одужав журавель.
Завжди з нами був у забавках,
з нами грався та гуляв,
полюбили ми журавлика,
довгонога журавля.
Тільки осінь раптом вдарила,
хмари в небі попливли,
потяглися попід хмарами
в край далекий журавлі.
Потяглися понад кручами,
понад простором степів...
І журавлик наш приручений
теж ізнявся й полетів!..

Прощавай, лети, журавлику!
Наш крилатий журавель!
Повернись весною здалека,
з теплих сонячних земель!
Понад морем, де кораблики,

понад спekoю пустель
повернись до нас, журавлику,
наш крилатий журавель!

Наталя Забіла

Тхне, кумедну, приручений, забавках, потяглися.

Знайди і прочитай опис місця, де діти знайшли журавлика, і зовнішнього вигляду птаха.

Який темп та інтонацію ти добереш, читаючи звертання дітей до пташки?

Що передають вислови: *осінь раптом вдарила, хмари в небі попливли, потяглися ... журавлі?*

МАМО, ІДЕ ВЖЕ ЗИМА...

«Мамо, іде вже зима,
снігом травицю вкриває,
в гаю пташок вже нема...
Мамо, чи кожна пташина
в вирій на зиму літає?» —
в ньеньки спитала дитина.

«Ні, не кожна, — одказує мати, —
онде, бачиш, пташина сивенька
скаче швидко отам біля хати —
ще зосталась пташина маленька».

«Чом же вона не втіка?»

Нащо морозу чека?»

«Не боїться морозу вона,
не покине країни рідної,
не боїться зими навісної.

Жде, що знову прилине весна».

«Мамо, ті сиві пташки
сміливі, певно, ще й дуже,
чи то безпечні такі, —

чуєш, цвірінькають так,
мов їм про зиму байдуже!

Бач — розспівалися як!»

«Не байдуже цій пташці, мій синку,
мусить пташка малесенька дбати,
до б водиці дістати краплинку,

де під снігом поживку шукати».
«Нащо ж співає? Чудна!
Краще б шукала зерна!»
«Спів пташині потіха одна,—
хоч голодна, співа веселенько,
розважає пташине серденько,
жде, що знову прилине весна».

Леся Українка

2 Між ким відбувається розмова? Про що запитує дитина?
Чи ти здогадався, про яку пташку йде мова?
Як мати говорить про важке життя горобчика взимку?
Чому ж все-таки він залишається у ріднім краї?
Поміркуйте разом! Чи тільки горобчика має на увазі мати?
Пригадайте, як називаємо вірші, де передано розмову двох осіб.

ДОВГО ХМАРАМИ НЕБО ПОКРИТЕ БУЛО...

Довго хмарами небо покрите було,
довго землю встеляли тумани,
а сьогодні — дивлюсь — і весна, і тепло,
і блакить, і повітря весняне.

Все радіє, живе і співа навкруги,
ніби дихають луки і ниви,
і в струмки обертаються білі сніги,
і туркочуть, як голуби сиві.

Я стояв і дививсь, і здавалось мені,
що кричать журавлі десь в блакиті,
що несуть вони нам і любов, і пісні,
і тепло, і розкоші, і квіти.

Я дививсь і радів, що минула зима,
що весна наближається, літо...

Коли глядь — уже сонця ясного нема,
небо ж хмарами сизими вкрито...

Олександр Олесь

2 Як ти думаєш, про яку пору року йдеться у вірші?
Чому зрадів поет? Які картини постали перед ним?

Які слова, порівняння передають ставлення автора до природи як до живої істоти?

Які почуття передано у вірші?

З якою інтонацією треба читати останнє речення?

ДІВЧИНА

Бджілки золотисті
в квітах літають,
роси перлисті
з трав опадають.

З золота зіткане сяєво ллється,
ліс в нім купається, листя сміється.

В шатах зелених
вийшла дівчина —
в косах студені
роси-перлини.

З золота зіткане сяєво ллється,
ліс в нім купається, листя сміється.

В квітах барвистих
дівчина сяє,
в оченьках чистих
сонечко грає.

З тих оченьток сяєво ллється...
Дівчина літом веселим зоветься...

Максим Рильський

Перлисті, зіткане, сяєво, ллється.

Які картини природи змальовано у вірші?

В яких рядках вірша літо зображено в образі красивої дівчини? Прочитай.

Фарби яких кольорів потрібно взяти художнику, щоб намалювати картину за цим віршем?

СЕРГІЙКОВА КВІТКА

Сьогодні передостанній день навчання. Четверо хлопчиків прийшли до школи рано-ранісенько. Посідали під високим дубом і почали хвалитися батьківськими подарунками.

Петро показав хлопцям ніжик. Це був чудовий ніжик з мідною колодочкою, а на колодочці нама-
лований кінь і на ньому вершник.

— Добрий ніжик,— сказали хлопці.

— Це мій ніжик,— похвалився Петро.

Максим показав хлопцям ліхтарик. Такого ліхта-
рика вони ніколи не бачили. На білій ручці його бу-
ло вирізьблено дивовижного птаха.

— Добрий ліхтарик,— сказали хлопці.

— Це мій ліхтарик,— похвалився Максим.

Гриць показав металевого соловейка. Доторкнувся
до нього губами, подув, і той заспівав.

— Добрий соловейко,— сказали хлопці.

— Це мій соловейко,— похвалився Гриць.

Хлопці чекали: а що ж у кишені в Сергійка?

Малюнок зі сторони

Він повів хлопців у гуштівину чагарників й показав квітку. Вона цвіла під кущем акації. Це була прекрасна квітка. На її блакитних пелюстках тремтіли краплини роси, і в кожній краплині горіло по маленькому сонцю.

— Яке диво! — зітхнули хлопці.

— Але ж це не твоя квітка, — сказав Петро. — Ти ж не можеш узяти її з собою...

— А навіщо мені брати квітку з собою? — запитав Сергійко.

— Ти ж не можеш її на щось поміняти, — доводив Максим.

— А навіщо мені квітку міняти? — усміхнувся Сергійко.

— Пхе, і я можу сказати: це моя квітка, — мовив Гриць.

— А хіба від цього вона стане гіршою? — здивувався Сергійко.

Василь Сухомлинський

П о м і р к у й т е р а з о м! Прочитайте оповідання. Петро, Гриць і Максим одержали гарні подарунки від батьків, а Сергійко? Він сам зробив товаришам незвичайний подарунок — красу. Як це сталося? Чи зрозуміли це друзі Сергійка?

Уявіть, що ви також берете участь у розмові хлопчиків. Що б ви сказали?

Розгляньте малюнок. Хто із зображених на ньому хлопчиків — Сергійко? Доведіть свою думку.

Чи уважно ти читав?

Як ти зрозумів назву теми?

З яких віршів ці рядки: *Дощик, дощик, ти вже злива! Плаче груша, плаче слива; Хоч би де замірила квіточка одна, тільки й червоніє що горобина. Хто їх автори?*

Хто в оповіданні грається променем, грається листом. Не розлучається з нашим дитинством?

З ким розмовляла Улянка:

а) зі струмком; б) з берізками; в) з кленом?

Назви імена дітей — героїв прочитаних творів.

Назви імена авторів, що написали твори про стосунки людини з природою.

Пригадайте, поміркуйте

- Чому мова і книга мають таку давню історію?
- Чому в українській мові багато слів-«чужинців»?
- Чому ми називаємо природу *живою книгою*? Що можна вважати її сторінками? А буквами?
- Добери якомога більше слів, що характеризують нашу мову.
- Якими новими словами та виразами поповнився твій словничок?
- Поясни, як ти розумієш рядки з твору словацького поета Павла Гнездослава:

Я зірвав квітку — і вона зів'яла,
я зловив метелика — і він
помер у мене на долоні.
І тоді я зрозумів, що доторкнутися
до краси можна лише серцем.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

З давніх-давен дійшли до нас складені народом казки, пісні, загадки, прислів'я. Вони передавались із вуст в уста, тому їх об'єднують спільною назвою — **усна народна творчість**.

Читаючи твори, пізнавай народну мудрість, збагачуй своє мовлення образними, влучними висловами, спостерігай, як вони побудовані.

ЧАРІВНІ КАЗКИ

У 2 класі ти читав казки про тварин. Тепер пропонуємо тобі поринути у світ чарівних казок. Їх герої мають надзвичайну силу, а за допомогою чарів відбуваються дивовижні перетворення.

Читати казки треба розповідним тоном, наспівно передаючи віршовані повтори. З особливою, таємницею, інтонацією потрібно читати зачин.

* * *

Казка — вигадка, та в ній —
в шкаралупі золотій —
зерня сховане смачне.
Хто дістане, той почне
думу думать про життя,
збудить в серці почуття,
мов торкнеться до вогню —
вийде сміло на борню
за добро і проти зла!
В казці — сила немала...

Валентин Бичко

КИРИЛО КОЖУМ'ЯКА

Українська народна казка

Колись був у Києві князь. І був коло Києва змії. Щороку посилали цьому змієві дань: давали або молодого парубка, або дівчину. Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робити, — коли давали городяни, треба і князеві давати. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змії її й полюбив. От во-
на раз до нього підлестилась та й питається:

— Чи є, — каже, — на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є, — каже, — такий у Києві над Дніпром. Як загопить у хаті, то дим аж під небеса стелиться, а як

пийде на Дніпро мочити кожкі (бо він кожум'яки), то не одну песю, а дванадцять разом, і як набризкнуті вони подою в Дніпрі, то з пізьму та й ученюся з них — чи витягне-то він їх? А йому байдуже: як поцунить, то й мене з кожами трохи на берег не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Князівна і взяла собі те на думку й думас, як би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись. А при ній не було ні душі, — тільки один голубок. Вона вигодувала його, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі написала до отця:

— Отак і так, — пише, — у вас, батенько, є в Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвисько Кожум'яка. Благайте ви його через старих людей, чи не схоче він із змієм побитися, чи не визволить мене, бідну, з пеньолі. Благайте його, панотченьку, і словами, і подарунками, щоб не образився він за яке незвичайне слово!

Написала так, прив'язала під крильцем голубоні та й випустила у вікно. Голубок злінув під небо та й полетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ю та й побачили голуба.

— Татусю, татусю! — кажуть. — Чи бачили — голубок від сестриці прилетів?

Князь спершу зрадів, а далі подумав та й засумував:

— Це ж уже проклятий змій загубив, видно, мою дитину!

А далі поманив до себе голубка, глядь, аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читас, аж дочка пише: так і так. Ото зараз покликав до себе нею старшину:

— Чи є у вас такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожум'якою?

— Є, князю. Живе над Дніпром.

— Як же б до нього приступитись, щоб не образився та послухав?

Ото сяк-так порадилися та й послали до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, як

чили навколішки та як заплакали, то й сам Кум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, це уже для вас зроблю.

Пішов до князя.

— Давайте ж, — каже, — мені дванадцять бочок толи і дванадцять возів конопель!

Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, яв булаву таку, що, може, в ній пудів* десять, та пішов до змія.

А змій йому й каже:

— А що, Кирило? Прийшов битися чи миритися?

— Де вже миритися? Битися з тобою, з іродом юклятим!

От і почали вони битися — аж земля гуде.

Що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то к кусок смоли і вирве. А Кирило його здоровенною

булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змії, як вогонь, горить, — так йому жарко, і поки збігас до Дніпра, щоб напитися, та вскочить у воду, щоб охолотитися трохи, то Кожум'яка вже й обмотався коноплями та смолою добре обсмолився. Ото вискакус змії з води і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою луп та луп, аж луна йде!

Бились-бились, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще краще, як коваль леміш* у горні: аж пирхас, аж захлинається проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки, жде, що то буде! Коли ж зміюка — бу-бух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками.

От так Кирило! От так Кожум'яка!

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну й підвів князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати.

І вже з того часу й почало зватися те урочище, де він жив, Кожум'яками.

Підлестилась, байдуже, охолотитися, леміш.

П у д — міра ваги, близько 16 кг.

Л е м і ш — частина плуга.

У які часи відбуваються події, описані у казці?

Чому Кирило погодився битися із змієм?

Прочитай рядки казки, які показують силу і мужність богатиря.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! У якій частині казки періодично найбільшу напругу бою? Як це відтворено на малюнку? Знайдіть у казці зачин, основну частину, кінцівку. Підготуйтеся стисло переказати казку.

Які слова з тексту засвідчують, що це чарівна казка?

До слів *поцупить, злинув, блаґайте* доберіть слова, близькі за значенням.

Прислів'я

Чия відвага, того й перемога

КРИВЕНЬКА КАЧЕЧКА

Українська народна казка

Були собі дід та баба, та не було у них дітей. От ни собі сумують, а далі дід і каже бабі:

— Ходім, бабо, в ліс по грибки!

От пішли. Бере баба грибки, коли дивиться, у куку гніздечко, а в гніздечку качечка сидить. От ба і каже дідові:

— Дивись, діду, яка гарна качечка!

А дід каже:

— Візьмемо її додому, нехай вона у нас живе.

Стали її брати, коли дивляться, аж у неї ніжка поломлена. Вони взяли її тихенько, принесли додому, зробили їй гніздечко, обложили його пір'ячком і посадили туди качечку, а самі знов пішли по грибки.

Вертаються, аж дивляться, а в них так прибрано, хліба напечено, борщик зварений. От вони до сусідів:

— Хто це? Хто це?

Ніхто нічого не знає.

Другого дня знов пішли дід і баба по грибки. Приходять додому, аж у них і вареники зварені, і почіпочок* стоїть на віконці.

Вони знову до сусідів:

— Чи не бачили кого?

Кажуть:

— Бачили якусь дівчину, від криниці воду несли. Така, кажуть, гарна, тільки трошки кривенька.

От дід і баба думали-думали: «Хто б це був?» — ніяк не вгадають. А далі баба дідові каже:

— Знаєш що, діду? Зробимо так: скажемо, що йдемо по грибки, а самі заховаємося та й будемо виглядати, хто до нас понесе воду.

Так і зробили.

Стоять вони за коморою, коли дивляться, аж із їхньої хати виходить дівчина з коромислом: така гарна, така гарна, тільки що кривенька трошки. Пішла вона до криниці, а дід і баба тоді в хату, дивляться, аж у гніздечку нема качечки, тільки повно пір'ячка. Вони тоді взяли гніздечко та й укинули в піч, воно там і згоріло.

Коли ж іде дівчина з водою. Ввійшла в хату, побачила діда й бабу та зараз до гніздечка — аж гніздечка немає. Вона тоді як заплаче. Дід і баба до неї кажуть:

— Не плач, галочко! Ти будеш у нас за дочку; ми будемо тебе любити і жалувати, як рідну дитину.

А дівчина каже:

— Я довіку жила б у вас, якби ви не спалили мого гніздечка та не підглядали за мною, а тепер, — каже, — не хочу! Зробіть мені, діду, кужілочку* й перетенце*, я піду від вас.

Дід і баба плачуть, просять її зостатися, вона не схотіла.

От дід тоді зробив їй кужілочку й перетенце; вона

табуночок, побачили її й співають:

Онде наша іва,
онде наша діва,
на метеному дворці,
на тесаному стовпці.

Кужілочка шумить,
веретенце дзвенить.
Скиньмо по пір'ячку,
нехай летить з нами!

А дівчина їм відказує:

Не полечу з вами:
як була я в лужку,
виломила ніжку,
а ви полинули,
мене покинули!

От вони їй скинули по пір'ячку, а самі полетіли
далі. Коли летить другий табуночок, і ці теж:

Онде наша іва,
онде наша діва,
на метеному дворці,
на тесаному стовпці.

Кужілочка шумить,
веретенце дзвенить.
Скиньмо по пір'ячку,
нехай летить з нами!

А дівчина їм відказує:

Не полечу з вами:
як була я в лужку,
виломила ніжку,
а ви полинули,
мене покинули!

Коли ж летить третій табуночок, побачили дівчину і зграз:

Онде папа іва,
онде папа діва,
па метеному дворці,
на тесаному стовиці.

Кужілочка шумить,
веретенце дзвенить.
Скиньмо по пір'ячку,
нехай летить з нами.

Скинули їй по пір'ячку, дівчина увертілася п
пір'ячко, зробилась качечкою і полетіла з табуноч
ком. А дід і баба знов zostались самі.

Почіночок — від **починок** — пряжа, намотана на веретено.

Кужілочка — від **кужілка** — частина прядки у вигляді кілка, на який намотують пряжу.

Веретенце — від **веретено** — дерев'яний пристрій для ручного прядіння.

Попрацюйте разом! Прочитайте казку. З чого дивувалися дід з бабою? Що вони згодом з'ясували?

Чому дівчина не схотіла більше в них залишатися?

Що у цій казці схвалюється, а що — засуджується?

Знайдіть у казці повтори. Як ви вважаєте, з якою метою їх ужито? З якою інтонацією їх треба читати?

Простежте, які ознаки чарівності є у цій казці. Хто є головним героєм казки?

Розгляньте малюнки. Підготуйте за ними стислу розповідь.

Загадка

Плавала, купалася, сухенькою zostалася.

Приєлів'я

За добро добром платять.

КОВИЛЯЧА ГОЛОВА

Українська народна казка

Сказала б казки — не вмію, сказала б приказки — не вмію, сказала б небилиці — так багато плутаниці.

Ну, казки, хоч не вміючи, а треба сказать.

Були собі дід та баба. От і в діда дочка, і в баби дочка. От баба пускає їх на досвітки* прясти. Дідо ж дочка пряде, а бабина все нічого не робить, а як прийдуть додому, то ще й обмовить ту.

Ну, баба й зненавиділа дідову дочку та й каже до діда:

— Поведи свою дочку, де хоч, там її і дінь, щоб вона в нас дурно хліба не їла!

От дід — нічого робить — і повів.

Веде та й веде, та завів її в ліс — аж там стоїть хатка пуста.

Він її у ту хату й увів.

— Сиди ж ти, дочко, тут, а я піду дровець нарубаю. Та й пішов.

Прив'язав колодочку до віконечка, а сам подався додому.

То оце вітер війне, а колодочка — стук-стук; стук-стук!

А дівчина:

— Це ж мій батечко дрівця рубас!

Сидить вона собі, шие та й не вийде подивитися, що воно стука.

Аж ось уже стала й ніч.

Коли це — стукотить-грюкотить — кобиляча голова біжить.

— Дівко, дівко, одчини!

Вона й одчинила.

— Дівко, дівко, пересади через поріг!

Вона й пересадила.

— Дівко, дівко, дай вечерять!

Вона й вечерять дала.

— Дівко, дівко, постели.

Вона й поклала.

— Дівко, дівко, — просить, — положи мене спати!
Вона й поклала.

— Дівко, дівко, заглянь мені в ліве вухо, а в праве
виглянь!

Вона заглянула, а там — і лавки, і двори, і будинки великі, і всяка всячина.

От як виглянула в праве вухо — й така стала гарна!

Згодом вийшла вона заміж за хорошого парубка, і живуть собі гарно.

Діждалися свята, вона й каже до свого чоловіка:

— Поїдьмо та й поїдьмо до мого батька в гості.

— То й поїдьмо, — каже чоловік.

Поїхали.

От як приїхали, а мачуха аж перелякалася, як побачила, що вона така стала, та й каже дідові:

— Поведи та й поведи мою дочку, куди свою поди!

Він узяв та й повів.

Веде та й веде — коли ліс, а в лісі пуста хата стоїть.

Він взяв та туди її й завів:

— Отут тобі, дочко, жити!

Та й пішов собі.

А вона досиділа аж до вечора, коли це стукотить, грюкотить — кобиляча голова біжить.

— Дівко, дівко, одчини!

А вона:

— Не велика пані, сама одчиниш.

Вона й одчинила.

— Дівко, дівко, пересади через поріг.

— Не велика пані, сама перелізеш!

Вона й перелізла.

— Дівко, дівко, дай вечерять.

— Не велика пані, й сама візьмеш!

Вона й повечеряла.

— Дівко, дівко, постели спати.

— Не велика пані, й сама постелиш.

— Дівко, дівко, заглянь мені в ліве вухо, а в праве
виглянь.

Вона й заглянула. А там — самий ліс, такий густий

темний — оком не проглянеш. Тут де не взявся
ник, ухопив її та й поніс не знать куди.

От, а в діда була собачка маленька. То оце вона ле-
жить на призьбі та:

— Дзяв-дзяв! Дідова дочка — як ясочка, а бабиної
очки і слуху не чуть!

То баба:

— А, капосна собака, як дражниться!

Та піде й прожене собачку з призьби і поб'є.

То баба в хату, а собачка знову на призьбу та:

— Дзяв-дзяв! Дідова дочка — як ясочка, а бабиної
очки і слуху не чуть!

От баба й каже дідові:

— Піди, діду, довідайся, що воно за знак, що твоя
очка приїздить у гості, а моєї і слуху не чуть.

Дід і пішов довідатися.

Коли приходить він туди — аж тільки хата пуста
лісі стоїть.

Плутаниці, зненавиділа, призьбі, дражниться.

Д о с в і т к и — зібрання молоді для розваг і роботи.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Прочитайте перші три ре-
чення казки. Пригадайте, чи траплявся вам раніше та-
кий початок. З якою інтонацією його слід читати?

Якими зображено в казці бабину і дідову дочок? А бабу і
діда? Свої міркування підтверджуйте рядками з тексту.

Чи можна цю казку назвати чарівною? Доведіть свою
думку. Що в ній схвалюється, а що — засуджується?

Повправляйтесь у виразному читанні діалогів.

НАРОДНІ ПІСНІ

Народні пісні мають форму вірша. За змістом
вони часом нагадують казки.

У піснях, що ти прочитаєш, природні явища та
ослини зображені як живі істоти. Читати пісні тре-
в плеснівно, паче ведеш довірливу розмову.

ХОДИТЬ ГАРБУЗ ПО ГОРОДУ

Українська народна пісня

Ходить гарбуз по горóду,
питається свого роду:
«А чи живі, чи здорові
всі рóдичі гарбузові?»

Обізувалась жовта диня,
гарбузова господиня:
«Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові».

Обізувались огірочки,
гарбузові сини й дочки:
«Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові».

Обізувались буряки,
гарбузові свояки:
«Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові».

Обізвавалась барабо́ля*,
а за нею і квасо́ля:
«Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові».

Обізвався старий біб:
— Я піддержав увесь рід!
Іще живі, ще здорові
всі родичі гарбузові!

Ой гарбузе ти пері́стий*,
із чим тебе будем їсти?
— Миска пшо́на, шма́ток сала —
от до мене́ вся припра́ва.

 Б а р а б о́ л я — картопля.
П е р і́ с т и й — рябий.

 Прочитай текст пісні мовчки. Зверни увагу, які інтонації переважають у розмові овочів. Чому вони всі виявилися родичами?

Що в цій пісні нагадує казку?

Підготуйся до читання в особах.

Розглянь малюнок. Чи упізнав ти «гарбузових родичів»? Який настрій передано на малюнку?

ТРИ ТОВАРИШІ

Українська народна пісня

Й за горою, за кам'яною,
Й там зібрались три товариші:
дин товариш — то Сонце красне,
ругий товариш — то Місяць ясний,
ретій товариш — то дрібний Дощик.

А Сонце каже: «Як ізйду я,
к ізйду я раненько-рано,
о ізрадіють усі на світі».

А Місяць каже: «Як ізйду я,
к ізйду я звечора рано,

то ізрадіє риба у морі,
люди в дорозі, звірі у полі».

А Дощик каже: «Як упаду я,
як упаду я тричі на землю,
то ізрадіє жито, пшениця,
жито, пшениця, всяка паншениця».

Прочитай текст пісні мовчки. Зверни увагу на рифмовані знаки.

Поміркуй, з якою інтонацією треба читати слова Сонця, Місяця, Дощика.

Які ознаки характеризують кожного з товаришів?

Чому живі істоти по-різному радіють Сонцю, Місяцю, Дощику?

Загадка

Що сходить без насіння?

Прислів'я і приказки

Ти прочитаєш українські прислів'я і приказки. Це короткі влучні образні вислови, що часто містять римовані слова. Вони передають досвід народу: поради, застереження. Недарма говорять: «Прислів'я вчить, як на світі жить».

Прочитай і поміркуй, що об'єднує прислів'я кожної групи. Добери до них узагальнюючі назви.

Якою має бути інтонація читання прислів'їв різних груп?

* * *

Вік живи — вік учись.

Грамоті учіться — завжди пригодиться.

Щоб других вчити, треба самому вміти.

Не всякий, хто читає, в читанні силу знає.

Знання — дерево, а діло — плоди.

З усіх скарбів знання найцінніше, тому що воно не може бути ні вкраденим, ні загубленим, ані знищеним.

Умій сказати, умій змовчати. ✓
 Давши слово — держись, а не давши — кріпись.
 Слово — не горобець, вилетить — не піймаєш.
 Від теплого слова і лід розмерзає.
 Гостре словечко коле сердечко.
 Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.

* * *

Без труда нема плода.
 Хто хоче більше знати, треба менше спати. ✓
 Терпіння і труд все перетруть.
 Не вір словам, а вір справам.
 Сім разів відмір, а один раз відріж.
 Зробив діло — гуляй сміло.
 Хто багато робить, той багато знає.
 Без охоти немає роботи.
 Де сила не візьме, там розум допоможе.

Скоромовки

 Скоромовки — жартівливі вислови, складені із важких для швидкої вимови слів.

Повправляйся у швидкому читанні скоромовок, одночас звертаючи увагу на правильну вимову слів.

СІВ ШПАК

Сів шпак на шпаківню,
 заспівав шпак півню:
 — Так, як ти, не вмію я,
 ти не вмієш так, як я.

ХЛОПЕЦЬ

Босий хлопець сіно косить.
 Роса росить ноги босі.

СОРОКА

Хитру сороку спіймати морока,
 а на сорок сорок — сорок морок.

Загадки

Загадка — це цікава задача. Вона має форму питального або розпитуального речення, у якому слова часто римуються. У загадках називається не сам предмет, а подібний до нього за істотними ознаками.

* * *

Надворі горою, а в хаті водою.

Плету хлівець на четверо овець,
а на п'яту окремо.

Біла рілля, чорне насіння,
хто вміє — той посіє,
хто знає — відгадає.

Не чоловік, не звір, а має вуса.

Чорне сукно лізе у вікно.

Не куц, а з листочками,
не сорочка, а зшита,
не чоловік, а навчає.

Маленький, чепурненький,
крізь землю пройшов,
червону шапочку знайшов.

Чорний, та не ворон,
рогатий, та не бик,
шість ніг без копит:
летить — виє,
сяде — землю риє.

Відгадайте загадки. Проаналізуйте, як вони побудовані. П о п р а ц ю й т е р а з о м! Повчіться складати загадки на певну тему (про рослини, тварин, інструменти тощо). З в е р н і т ь у в а г у! Щоб скласти загадку, потрібно: а) порівняти предмет, явище з іншим, схожим за істотною ознакою (скажімо, за кольором, формою, звуком тощо); б) включити цю ознаку в загадку так, щоб не підразу можна було здогадатися, про що йдеться; в) сформулювати загадку коротко й чітко.

- Які твори охоплює тема «Усна народна творчість»?
- У чому особливості чарівних казок?
- До якої казки і до кого з казкових героїв може підійти прислів'я *Беруть заvidia на чужі пожитки*?
- Що схвалюється, а що засуджується у казках?
- Чому говорять: «Прислів'я вчить, як на світі жить»?
- Як побудовані прислів'я?
- Складіть прислів'я.

Щастя дорожче
Золота клітка
Як листя жовтіє,
Всяка пташка
Очі завидючі,
Літо дає коріння,

а руки заgreбуці.
то поле смутніє.
свої пісні має.
а осінь насіння.
солов'я не тішить.
від багатства.

Пограйтеся разом в ігри «Загадай — я відгадаю», «Ти почни, а я закінчу».

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

Ти вже знаєш, що літературні казки, на відміну від народних, мають автора. У цьому розділі вміщено казки українських письменників, у яких описуються незвичайні пригоди, місця, дивовижні перетворення. Ти вже зрозумів, що читатимеш **чарівні казки**.

Кажу, кажу казку
за бубликів в'язку.
Один бублик — на зубок,
другий бублик — в козубок,
третій — у кишеню,
а четвертий — в жменю.
А онука п'ятим
буду частувати.
Хай він бублика смакує,
хай над казкою міркує.
Починаєм...

Тамара Коломієць

ДЛЯ ЧОГО ЛЮДИНІ СЕРЦЕ

У густому-прегустому лісі, де майже ніколи не пов'язалися люди, жило поміж корінням дерев плем'я дерев'яних чоловічків. Весь свій вік — а жили вони дуже довго — чоловічки оті нічого не робили, бо їм не треба було ні їсти, ні пити, ані зодягатися: вони ж були дерев'яні, і найлютіший мороз не міг їм дошкудити*.

Вони не мали серцець, тому не могли ні любити, ані ненавидіти, не знали, що таке радість чи гнів, злість або співчуття.

Тож зрозуміло, як були здивовані усі чоловічки, коли в їхньому володінні появилася невеличка дівчинка.

— Що то? — вражено запитували одні, помітивши, як з очей дівчинки капають сльози.

— То, мабуть, дощ, — відповідали інші.

Як не була здивована дівчинка — адже вона жила у наш час і твердо знала, що такі чоловічки бувають тільки в казках, — однак переборола свій страх і чemo відповіла:

— Це я плачу.

— А що таке «плачу»? — поцікавився відразу

дерев'яний чоловічок, бо серед його племені ніхто ніколи не плакав.

— Це коли ллються сльози.

— А що таке «сльози»?

Дівчинка тільки схлипнула і показала чоловічкові на його долоню, де вже назби́ралося світліньке озерце її сліз.

— А чого з тебе ллються сльози?

— Бо я заблудилася і... і не знаю, як вийти з лісу.

— Ти хочеш вибратися з лісу? — вражено перенитав чоловічок. — А хіба є на світі щось інше, крім лісу?

— Звичайно, є. І степи, і гори, і моря, й океани, й міста, і села.

— Покажи мені все оце, про що ти щойно сказали!

— Добре, — погодилася дівчинка, — але спершу приведи мене з цього страшного лісу.

— Йди за мною! — Та й побіг-пострибав попереду дівчинки на тонюсіньких ніжках.

— Не спіши так! — врешті попросила дівчинка. — Давай перепочинемо, бо у мене вже серце болить.

— А що таке серце? — поцікавився відразу дерев'яний чоловічок.

— Серце? — задумалася дівчинка. — Це те, без чого не може жити людина.

— Дай мені своє серце! — приставав тим часом до неї чоловічок.

— Я не можу віддати тобі своє серце, бо я без нього помру, — відповіла йому нарешті дівчинка. — Але послухай сюди. В нашому місті є один лікар, який збирає серця людей, які померли. І серця оті живуть у нього довго-довго. Про це я читала в газеті... Якщо хочеш, зайдемо до нього і ти попросиш у нього серце.

Не думайте, що цього лікаря не існує на світі. Я просто не хочу називати його адресу, бо тоді в нього не буде й хвилини для важливої наукової роботи, яку він досі ще не закінчив: ринуться* до нього відразу тисячі людей — міняти серця.

А розкажу краще вам, як зустрів їх лікар і що він сказав, почувши незвичайне прохання дерев'яного чоловічка.

— Серце?... Гм... А яке ж серце ти хочеш собі вибрати?

— Те, що його носять люди, — відповів тоненьким голоском чоловічок.

— Люди мають різні серця, — суворо відповів лікар.

— Оце серце злої людини, — показав на одну банку лікар. — Бачиш, яке воно жовте та зморщене!

— Я не хочу цього серця, воно нехороше! — швидко відповів чоловічок, і лікар посміхнувся схвально.

— А ось блискуче, як пластмасова кулька, — далі показував лікар. — Бачиш, яке воно свіже: як довго стукотіло, а ніскільки не зносилося. Це серце байдужої людини.

Чоловічок постояв, вагаючись: серце йому дуже сподобалось, воно ж було таке блискуче!

Перед ними не плавало, а лежало на дні банки дивовижне серце: похмуре, сіре, важке, наче висічене з твердої каменюки.

— Це серце одного чоловіка, який дбав лише про себе і відвертався від інших людей.

Врешті лікар обережно дістав з найвищої полиці ще одну банку.

— Оце — серце однієї дуже доброї людини. Ба-чиш, яке воно велике та світле!

— Я хочу мати це серце!

І лікар розсік йому дерев'яні груди, вклав до них серце, що колись належало добрій людині.

Дивно й незвично почував себе чоловічок, повернувшись до своїх одноплемінників... Побачить пораненого птаха, оточеного цікавими чоловічками, відразу почне докоряти:

— Не чіпайте його! Хіба ви не бачите, як йому бо-ляче? Хіба нам не шкода його?

— А що таке «шкода»? — запитували у нього дерев'яні чоловічки.

Як він міг їм пояснити, що це таке — «жаль»? Адрже вони не мали сердець, вони нічого не могли відчутти, отож — і зрозуміти. Отак, може, і жив би й інші чоловічок, коли б не стався один випадок...

Це було взимку. Ліс стояв сонний, закутаний морозом. А під високим дубом сидів нерухомо хлопчик.

— Що з ним таке? — запитували один в одного дерев'яні чоловічки, збігшись за новою забавою до сонного хлопчика.

Оглянувся чоловічок безпорадно: лише холодний сніг павкруги, крижане сонце вгорі та байдужі його родичі довкола. «Він зараз замерзне!» — подумав у розпачі дерев'яний чоловічок, і таким пекучим жалем пройнялось його серце, що воно раптом спалахнуло — загорілося яскравим вогнем.

Довго горів чоловічок, зігріваючи хлопчика, рятуючи його від неминучої, здавалося б, смерті. А коли

хлопчик, зігрівшись, змінив й пішов, навіть не зрозумівши, кому він задирає власним життям, дерев'яні чоловічки оточили свого догораючого брата, від якого лишилися тільки жевріючі вуглики та обпалена голова з сумними, повними жалю очима.

— Чого у тебе такі сумні очі?

— Бо мені жаль вас, — ледь чути відповів їм догораючий чоловічок. — Але й цього вам не дано зрозуміти.

Анатолій Дімаров

Дошкулити, одноплемінників, жевріючі.

Д о ш к у л и т и — завдати шкоди; тут: заморозити.
Р и н у т ь с я — кинуться.

Де відбувались описані події?

Чому дерев'яні чоловічки не знали ніяких почуттів?

Як ти зрозумів слова лікаря про те, що люди мають різні серця?

Як змінилося життя дерев'яного чоловічка, коли лікар вставив йому серце доброї людини?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Які чарівні перетворення описано в казці? Хто її головний герой?

Поміркуйте, для чого людині серце.

Розгляньте малюнки. Які уривки з казки проілюстровано?

Навчіться читати діалог дівчинки і дерев'яного чоловічка, передаючи голосом здивування, цікавість, схвилюваність мовців.

ЗАКЛЯТТЯ ЗОЛОТА Й ВОГНЮ

Якось навесні біля лісу поселився маленький гостроносий чоловік. Побудував він хату — довгу хижу без вікон — та й став жити-поживати, добра наживати.

Чоловік той був не лісник, не садівник і не рибалка, хоча завжди носив із собою зелені сіті.

Той чоловік був птахоловом.

Зранку йшов птахолов до вільшаника* й напиняв легенькі сіті. Сипав під ними конопляне сім'я, а сам ховався в кущах.

Як тільки дрізд, коноплянка чи вівільга зманеться* на конопляне сім'я, прилетить зерняток поклювати, птахолов смикне за мотузочку — сіті й накриють пташку.

Так і полював птахолов зранку та після обіду. Невільників тримав у хижі без вікон. У неділю ж віз птахів на базар та й продавав за гроші.

Добре б жилося птахолову, якби у тому лісі не було одуда Ходитута та дятла Дуплотеса.

Якось Ходитут став помічати, що у лісі все меншає дроздів, синиць, вільшанок та мухоловок. Навіть горихвістки кудись поцезали. Ліс посмутнів, загув журно. Листя й кору дерев обсіли гусінь, тля, шашіль.

Засумував Ходитут. Пробирав він сам боротися з гусінню та жуками. Але де йому здолати те страшне військо!

Покликав тоді Ходитут дятла Дуплотеса. Прилетів дятел, але й уднох не змогли вони врятувати ліс від лиха.

— Що ж його робити? — запитав Ходитут змореного Дуплотеса.

— Хто й зна, — зітхнув Дуплотес.

— Якщо й ти не знаєш, то скликай тоді Велику Раду, — підказав Ходитут. — Бий у великі бубни.

У Дуплотеса були великі й малі бубни. Вони не схожі на ті, що у барабанщиків, та голоси в них подібні.

Злетів Дуплотес на високого дуба й ударив дзюбом-теслом у громову гілку. Понесла луна лісом голос великого бубна.

З лементом і криком позліталися на галявину сойки, дятли, мухоловки, поповзні, сорокопуди, синиці.

пшани, щиглики, вільшаники, дубоноси, горлички, вивільги, горихвістки та соловейки. Прилетів навіть жайвір, що жив на полі біля лісу.

На гілку для промовця сів Дуплотес.

— Друзі,— гукнув Дуплотес,— гляньте, як осиротів і занедужав наш ліс. Деревина гинуть від гусені, короїдів і тлі. Хто знає, чому в наш ліс прийшло велике горе?

Слово взяла сорока Кіппа.

— У нашому лісі,— повідомила Кіппа,— з'явився страшний павук Зузука. У нього є міцні зелені тенета. Він ловить ними птахів, а потім убиває нещасних.

— Ти бачила Зузуку? — запитав Кіппу Дуплотес.

— Він невидимий,— відповіла Кіппа.— Я знаю тільки його тенета. Вони великі, зелені й міцні.

— Ти помиляєшся, Кіппо,— заперечила горихвістка Лі-лі.— У Зузуки білі тенета. Вони дуже тонкі. Крила птаха легко рвуть тенета Зузуки.

— Хто ж тоді розвішує зелені тенета? — запитав Дуплотес і звернувся до птахів: — Хто знає володаря зелених тенет?

Усі птахи заговорили разом усіма голосами. Здійнявся такий гамір на галявині, як часом буває на веселому майданчику в дитсадку. Ніхто нікого не чув і ніхто нічого не міг зрозуміти.

Довелося Дуплотесу знову вдарити у великого бубна.

Коли всі вгамувалися, на гілку для промовців сів дрізд Вітюн.

— Мені здається,— сказав Вітюн,— що зелені тенета з'явилися в нашому вільшанику після того, як на узліссі поселився маленький гостроносий чоловік.

— Це правда, це правда! — заскрекотіла сорока Кіппа.— Треба тільки це перевірити. Якщо чоловік справді має зелені тенета, то нам тут життя не буде.

— Помовч, Кіппа! — кинув Дуплотес невдоволений погляд на сороку й сказав: — У нас обмаль часу. Хто піде на обійстя нашого сусіда й вивідає правду?

— Я піду,— мовив Ходитут.— Літаю я нечутно.

Добре бачу в темряві. На мене не ставлять тенет.

— Чи буде на це воля Великої Ради? — запитав Дуплотес.

На галявині запанувала тиша. Це і була згода Великої Ради.

Дуплотес сказав Ходитуту:

— Іди і будь обережний. Ми чекаємо тебе завтра на зорі. Якщо буде велика скрута, тоді прикличеш закляття золота й вогню.

В і л ь ш а н и к — зарості вільхи.

З м а н е т ь с я — спокуситься; тут: захоче поклівити.

Хто дійові особи казки?

Чому посмутнів, зажурився ліс?

Яке рішення прийняла Велика Рада?

Знайди в тексті абзац із словами ...позліталися на галявину... З якою інтонацією його треба читати?

* * *

Полетів Ходитут, а птахи кинулися рятувати дерева довкруг великої галявини. Наче тінь від хмари, сунула зграя птахів, вибірюючи гусінь, жуків та жу-желицю. На пораненій корі заблищала живиця.

Тим часом Ходитут прилетів у двір птахолона й сховався за комином на хаті. Сидить, наслухає. Не минуло й хвилини, аж чує Ходитут, як хтось плаче в хижі. Полетів Ходитут до хижі, спробував зазирнути досередини, але нема ніде ні шпарини. Двері ж міцно зачинені.

Постукав дзьобом у двері Ходитут і запитав:

— Хто в хижі? Озовіться. Це я, Ходитут. Мене прислала Велика Рада лісу.

У хижі стало так тихо, що Ходитут уже подумав, чи не причулося йому.

Аж раптом хтось неспішливо тукнув з хижі дзьобом у двері й мовив:

— Ми пізнили тебе, Ходитуте. Але чим ти допоможеш нам? Рятуйся сам і перекажи усім птахам, щоб

вдосвіта він повезе нас на базар. У хижі стоять уже нові кліті.

— Не журіться! — крикнув невільникам Ходитут. — Ми визволимо вас.

Ходитут вчасно кинувся від дверей: до хижі наближався птахолов. Він був маленький, з мохуватим волоссям і гостреньким носом скнари.

Птахолов мугикав якусь пісеньку. У правиці він тримав велику клітку, накриту чорною ковдрою. У клітці сиділи нові невільники.

Ходитут хотів напасти на птахолова, виклювати йому очі за наругу над птахами, але не зробив цього. Ходитут нікому не робив зла. Навіть тепер, коли його серце палало ненавистю до птахолова, він вирішив усе робити чесно.

— Гей, птахолове! — гукнув Ходитут з даху хижі. — Птахи лісу викрили тебе. Випускай невільників і забирайся геть.

— Хто це погрожує мені? — здивувався птахолов і підвів угору свої маленькі очиці. — А, це ти, Ходитуте, — заусміхався птахолов і сказав: — Я все життя ловлю птахів. Нічого іншого я робити не вмію. Та й що поганого в тому, що я роблю? Я ловлю пташок і віддаю їх діткам. Пташки живуть у теплі. У них завжди є крихти й смачні зернята. Є прозора вода. Птахам не загрожує більше люта зима. У клітках їх не зачепить ні шуліка, ні яструб, ні сова. Я найбільший друг птахів. Хочеш, я і для тебе зроблю гарну бамбукову клітку? Ти житимеш у палаці, бо ти схожий на маленьку Жар-Птицю.

— Ти продаєш птахів за гроші, — мовив на те Ходитут. — Ти ворог птахів і злодій лісу. Випускай невільників і йди звідси. Інакше тебе скарає Природа.

— Ти дуже нечемний, Ходитуте, — сказав на те птахолов. Він хитрувато подивився на Ходитута й сказав: — Але я добрий і не хочу сваритися з тобою. Я знаю, що ти вмієш шукати скарби. Віддай мені

й піду звідси.

— Ти зажерливий, — відповів Ходитут. — Ти вимагаєш великий викуп. Але для мене друзі дорожчі від золота. Звільняй птахів і ходімо по скарб.

— Е-е, ні-і, — насварився пальцем птахолов на Ходитута й сказав: — У тебе крила. Я тебе не паздожну, коли ти одуриш мене. Спочатку давай скарб. Як тільки ми повернемося сюди із золотом, я виконю свою обіцянку.

— Гаразд. Нехай буде по-твоєму. Тільки для того, щоб узяти скарб, треба проказати закляття золота й вогню, — сказав Ходитут.

— Я не знаю цього закляття, — швидко відповів птахолов.

— Повторюй за мною, — звелів Ходитут.

Як не хитрував птахолов, але таки довелося проказати закляття золота й вогню. Птахолов повторював за Ходитутом:

Там, де правда, — гори-вогонь,
де неправда, — спали-вогонь.
Там, де правда, — жовтий дзвін,
де неправда, — жовтий дим.
Пали мене, неси мене,
де правда є — рятуй мене.
Пали мене, неси мене,
де неправда — втопи мене.

Свідком закляття була вогнінна пір'їна з крил Ходитута.

У полудень Ходитут і птахолов повернулися до хати птахолова.

— Випускай невільників, — сказав Ходитут. — Ти поклявся золотом і вогнем.

— Ой, Ходитуте, — буркнув птахолов, — хіба ти не бачиш, що мені зараз дуже ніколи? Я мушу негайно порахувати золоті монети й надійно їх заховати.

— Птахолове, ми повернулися на те місце, де ти проказав закляття, — повторив Ходитут. — Ми повер-

пулися зі скарбом. Невже ти не боїшся, що золото й вогонь скарпають тебе за неправду?

— Який же ти настірливий, Ходитуте, — сказав птахолов уже з порога своєї хати. — Я ж не відмовляюся виконати свою обіцянку. Але зроблю це тоді, як упораюся зі своїм скарбом.

— Гаразд. Я зачекаю, — погодився Ходитут і попередив: — Але як тільки сонце зробить два кроки від полудня до вечора, я тричі крикну на твоїй хаті. Зразу ж виходь. Інакше я прикличу свідка твого заклинання.

— Добре-добре, — відмахнувся птахолов і сховався в хаті.

Птахолов милувався золотом. Він бавився ним, як бавиться піском дитина. Перераховував монети й знову зсипав їх у глечик. Птахолову все ще не вірилося, що він володіє таким багатством.

На даху прокричав Ходитут.

Птахолов принишк, а потім подумав: «Не вийду. Нічого те заляття мені не зробить. А завтра я скажу Ходитуту, що це малий викуп. Нехай віддасть мені усе поховане в лісі золото, тоді я піду звідси».

Вдруге крикнув Ходитут.

Птахолов навіть не ворухнувся. Він сидів і хитрувато усміхався. Він дуже радів, що одурив довірливого одуда.

Втретє прокричав Ходитут.

Птахолов не вийшов.

— Я викликаю свідка! — гукнув Ходитут і злетів угору. З його крила випала огниста пір'їна. Поколисалася в повітрі, ніби золотий човник, і впала на дах будинку птахолова.

Ніби золотий водоспад, ринув з пір'їни вогонь. За хвилину на тому місці, де стояв дім птахолова, залишилася купка білого попелу.

Налетів гарячий вітер і зірвав дах з хижі. Полонені птахи вирвалися на волю.

Прилетів Дуплотес і запитав Ходитута:

— що ти викликаєш закляття золота і коштов-

— Ні, — відповів Ходитут.

— Ти не порушиш законів добра і правди? — нагадав Дунлотес.

— Не порушив, — відповів Ходитут.

...А навколо радісно співали птахи, що виривалися з неволі.

Зн *Олександр Зимова*

Як Ходитут збирався визволяти полонених птахів?

Які риси характеру птахолова виявились у розмові з Ходитутом?

Поміркуй, чому птахолов не хотів проказувати закляття золота й вогню.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Які почуття викликали у вас поведінка птахолова і дії Ходитута?

Який уривок з казки найбільше вас схвилював?

Які слова виражають ставлення автора до героїв казки?

Чи справедливим було рішення птаха викликати свідка — вогнисту пір'їну?

ЧОМУ В МОРІ ВОДА СОЛОНА

Десь там, за тридев'ять земель,
де хвилі піняться між скель
і сохнуть біля моря сіті,
рибалка жив колись на світі.

Росли у нього два сини —
не пустуни, не плаксуні,
обидва і стрункі, і гожі,
а вдачею не дуже схожі.

Молодший — лагідна душа,
віддасть останнього гроша,
розділить радощі і болі,
окрасць хліба, дрібку солі.

А старший син — той навпаки:
хован у скриньку мідяки.

В такого, скажемо для сміху,
не винпросин узимку снігу.

Літа спливали день за днем
за сонячним календарем.
Рибалки, чайки та баклани
стрічали бурі і тумани.

І ось неждано в літній час,
коли вечірній промінь згас
і сутінками вкрилось море,
братів спіткало люте горе.

З імли, пітьми, далечини
прийшли баркаси і човни,
і лиш про батькову фелюгу*
нема ні вісточки, ні слуху.

Мовчить байдужа глибина,
віщує лихо таїна.
Молодший брат змарнів од того,
а старший гримає на нього:

— Ти бач, розкис, похнюпив ніс,
до двору змалечку приріс,
немов торішній мох до скелі,—
і вигнав меншого з оселі.

Минув чи рік, чи два підряд —
і став заможним старший брат,
купив баркас, рибальську сітку
і вже не згадує сирітку.

А менший жив, немов жебрак:
замість оселі мав барак,
виконував тяжку роботу —
у наймах спину гнув до поту.

Усе терпів: і злидні, й бруд,
в сімнадцять літ зів'яв і схуд,

І серце зтрили до болю
думки про братову славолію.

Міркуючи і сяк і так,
до моря квапився юнак,
спускався стежкою по схилу
і нашттовхнувсь на круглу брилу.

Аж гульк — то жорна-камінці,
що мелють гречку на млинці,
а зерна стиглої пшениці —
на булочки і паляниці.

Чудова знахідка. Однак
не вельми їй зрадів юнак.
Народна мудрість неповторна:
«Нема зерна — навіщо жорна?»

— Прекрасна річ, — зітхнув бідняк, —
а скористатись нею як?
Візьму — не матиму спокою. —
І жорна він торкнув рукою.

І раптом жорна, як живі,
змахнули краплі дощові,
загуркотіли, закрутились
і... сіль молоти заходились.

Куди не глянь — біліє сіль,
як сніг серед зимових піль.
Уже гора тієї солі,
і схаменувсь юнак:
— Доволі!

«Доволі» — то умовний знак,
хоч і не знав цього бідняк.
А жорна слухались наказу
і зупинялися одразу.

Юнак подався на базар,
бо сіль — це вигідний товар.

жине собі та поживас.

І все, либонь, пішло б на лад,
якби не заздрих старший брат:
— Ага, так він торгує сіллю?
Зайду до нього у неділю.

Прийшов. Переступив поріг.
Зігнувся, ніби занеміг,
і мовив обережно: — Брате,
де солі зміг ти стільки взяти?

А той, хоч гостю і не рад,
але озвався (звісно, брат!):
— Та маю знахідку нівроку,—
і показав на жорна збоку.

Спідлоба глянув старший брат
і щось промимрив невпопад:
— Ай-ай, стоять без руху... долі,
а в мене — ані пучки солі.

Позич на день чи два мені
ці диво-жорна кам'яні.—
І менший брат махнув рукою:
— Бери на тиждень, Бог з тобою.

«Неждана вість, жадана вість»,—
пролепетав незваний гість,
забув про брата і про втому,
мерщій за жорна — і додому.

Гукнув дружині заодно:
— Неси мішка, стели рядно.
От заживем тепер з тобою! —
І жорна він штовхнув ногою.

Вони спокійно загули
і сіль молоти почали.

А брат радін, нечистав — Ще тронки...
Ну хоч відро... Ну хоч три ложки...

Заметами лягала сіль,
на підвіконня, на постіль,
запорошила стіни, речі,
сягнула братові по плечі.

А він волає: «Ще!» та «Ще!»,
хоч сіль повзе, пливе, тече.
Вже півкімнати стало солі,
але не каже він: «Доволі!»

У вікнах задзвеніло скло,
а він мовчить, немов на зло.
Хитнулись крокви, стіни, стеля —
і завалилася оселя.

А жорна вискочили з хати
і почали собі кружляти.
До моря потім завернули,
у воду — плиг і потонули.

І, кажуть, на морському дні,
де риби водяться чудні
і де вода густа і чорна,
сіль мелють, мелють, мелють жорна.

Вадим Скомаровський

Фелюга — невеличке парусне судно.

Яким змальовано у творі старшого брата? Яка риса була головною у його ставленні до життя? Знайди підтвердження своєї думки в тексті. А що ти можеш сказати про молодшого брата?

Що в цій казці є чарінним?

Читаючи, передай своє ставлення до дійових осіб казки інтонацією.

Попробуйте разом! Пригадайте інші казки, у яких засуджуються жадібність, скупість.

ПРО ЩО РОЗПОВІЛИ НЕЗАБУДКИ

Цитьте, діти, цитьте всі!
Стало тихо — маком сій,
буде тихо-тихо так,
аж достигне в маці мак.

Приїхала дівчинка з великого міста в село до бабусі на весну, літо і навіть осінь. І тут вона полюбила квіти, поливала їх літеплом*, розпушувала землю, щоб корінці не позатерпали, полола бур'яни, які хотіли заслонити квітам сонце. І квіти також полюбили дівчинку, здалеку впізнавали її, махали привітно листям і посилали назустріч свої пахощі.

Та була в дівчинки одна біда: вона плутала назви квітів і різного зілля, а то й зовсім забувала, як вони називаються.

Квітам було нікогда дівчинки. От вони стали рідитися, як їй допомогти. Погломоніли, погломоніли, але нічого не придумали. Та якраз нагодилась добра чарівниця, вислухала квіти, бо їхню мову знала, і запитує:

- Чи поливає вас дівчинка?
- Поливає.
- А прополює?
- Прополює.
- А курей проганяє з грядки?
- Проганяє.
- Милується вами?
- Ще й як!

Дівчинка виглянула у вікно: а в саду біля квітів якась бабуся. «Надворі спека, певно, бабуся дуже втомилася»,— подумала дівчинка. Винесла вона для незнайомої бабусі молока з коржиком. Вишила добра чарівниця, відпочила ще трохи і подалася своєю дорогою, гадаючи, як допомогти такій ласкавій і чемній дитині.

Пішла наша дівчинка до лісу по суниці. Оглядається — ліс, стежки попереплітувалися, хоч сиди та й плач. Сіла та й плаче: доведеться тут і заночувати. А вночі вовки з'їдять...

Бризнули з очей дрібні сльози і покотилися у траву. А звідти раптом визирнули блідо-блакитні дрібні-предрібні квіточки.

«Таких я ще не бачила,— подумала дівчинка.— А може, бачила і забула? Але чому вони так швидко ростуть — просто на очах? То, напевно, чарівні квіти. А з чарівними і побалакати можна».

— Добридень вам, квіточки! — привіталась дівчинка. І квіти відповіли:

- Доброго дня, дівчинко!
- Хто ви такі?
- А ми Незабудки.

— Які ви щасливі,— позаздрила дівчинка.— А я забудько. Пішла по суниці — забула глечик, забігла

в ліс — забула, з якого боку ввійшла. Отак завжди.

— А ми про тебе знаємо. Нас послала добра чарівниця на допомогу. Коли що схочеш пригадати, а не зможеш, то покажи:

Незабудко, Незабудко,
допоможи хутко!

От котрась із нас почує тебе, хоч би де ти була, і допоможе в скруті.

— То ви допоможете мені вибратися з лісу?

— Еге ж.

— То я зараз попрошу: «Незабудко, Незабудко, допоможи хутко стежину знайти з лісу».

І чує дівчинка, ніби хтось у вусі шепче: «Ось стежка!» Глянула вона на квіти, а вони мовчать, ніби й не виростили на очах і не розмовляли щойно. Та все одно дівчинка подякувала їм (дякувати, на диво, вона ніколи не забувала!) і побігла. А на узліссі перестрів її гайовік*:

— До якого тобі села, дівчинко?

— Я до... — та й забула, трохи знітилася, а тоді пригадала недавню пригоду і швиденько проказала про себе: «Незабудко, Незабудко, допоможи хутко назвати село». І враз пригадала і назву села, і вулицю, і прізвище бабусі.

З того часу дівчинка рідко коли щось забуває. Як не може відразу відповісти, то хвилину подумає. Ніби порадиться з кимось у собі, а тоді правильно відповідає. Тепер вона всі назви квітів пам'ятає і не переплутує.

А побачить нас, то так і припадає:

— Ой ви, мої милі Незабудки!..

Коли б не була ота дівчинка забудьком, то, може, не було б і нас, Незабудок.

Кажі мені хутко:

— Хто ти?

- Незабудка.
- Що ти не забула?
- Як в бабусі була.
- Що ти там робила?
- Квіти посадила.
- Що ти там чувала?
- Як пташка кувала.
- Що везеш до міста?
- Бабине намисто, мальовану дудку, пісню-незабудку.

Ігор Калинець

Л і т е п л о — тепла вода.
Г а й о в і к — лісовик.

Назви дійових осіб казки. Від чийого імені ведеться розповідь?

Яка біда була в дівчинки? Чому добра чарівниця вирішила їй допомогти?

Підготуйтеся до читання казки в особах. Скільки буде читців?

П о м і р к у й! Які ознаки чарівності є в цій казці?

У якому темпі слід читати діалог, вміщений наприкінці казки?

Знайди два абзаци, у яких є слова ... *подумала дівчинка*. Підготуйтеся прочитати їх уголос. Які почуття слід передавати під час читання?

* * *

У повісті-казці **Всеволода Нестайка** «В Країні Сонячних Зайчиків» об'єднано кілька казок, герої яких діють протягом тривалого часу. Головний герой — хлопчик **Веснянка** з Ластовинії. У Країні Сонячних Зайчиків усі мешканці руді й веснянкуваті, мирні й працьовиті. Одного разу з-за океану припливла піратська армія хуліганців і почала грабувати країну, знуцатися з її жителів, особливо дітей.

Ластовинці вирішили сховати всіх дітей у густому тропічному лісі в колонії «Притулок маленьких друзів». Керував колонією дід Манюшник, знаменитий фокусник і дресирувальник, який розумів мову звірів.

Хлопчик Веснянка був найкращим помічником діда Маноцівника. Він був веселим, кмітливим і часто співав таку пісеньку:

«Хоч у нас у кожній хаті
всі руді й веснянкуваті,
та рудішого за мене
в світі цілому нема.

Я такий рудоголовий,
рудовійй, рудобровий,
що рудою біля мене
робиться вночі п'ятьма...

Ви, будь ласка, усміхніться,
усміхніться, не баріться,
бо нема нічого краще,
ніж усміхнене лице...

Я веселу вдачу маю
всіх сумних я розважаю».

Веснянці довелося пережити напад жорстоких хуліганців, смерть своїх друзів — слона Бреуса і мавпи Мандрики, боротьбу з підступним паном Моромком, перш ніж крізь дивне дзеркало він потрапив до Країни Сонячних Зайчиків.

Ти прочитаєш уривок з повісті-казки про те, як Веснянка відвідав Палац чарівних казок. Якщо хочеш дізнатися що було далі, прочитай усю повість.

В ПАЛАЦІ ЧАРІВНИХ КАЗОК

(Уривок з повісті-казки «В Країні Сонячних Зайчиків»)

Неподалік від Вежі Сміху височів палац. Зубчасті стіни його були прикрашені безліччю різноманітних химерних* фігур. На даху, на самому вершечку, сиділа прекрасна царівна, а біля її ніг звивався і звивався униз по стіні Змій Горинич. Синя Борода обіймав руками ріг палацу, а по його спині тягся вгору дикий виноград. Коцій Безсмертний підпирав го-

ловою балкон, на бильцях якого лежали русалки. Вікна палацу були ніби величезні очі дракона. На підвіконнях, розчепірівши крила, застигли сони та кажани. А біля входу, виширившись, сиділи сірі воки, і сам вхід являв собою роззявлену пащу якогось неймовірного страховиська.

Та Веснянка зовсім не відчував страху, бо зразу було видно, що всі фігури не живі, а мармурові, до того ж іще й кумедні. А смішне ніколи не буває страшним.

Оце й був Палац Чарівних Казок.

Хлопчик увійшов у палац і одразу відчув себе не дома — стільки давніх знайомих побачив він. Тут жили герої всіх казок, які тільки є на світі. В середині палац був дуже світлий, просторий і сонячний. Добрі феї і чарівниці сиділи побіля вікон у м'яких зручних кріслах і галтували диванні подушечки, як звичайні бабусі.

У кутку Старик Хоттабич та Барон Мюнхгаузен грали в шахи. Причому Барон Мюнхгаузен за звичкою без кінця розповідав різні нісенітниці, а Старик Хоттабич мовчки слухав і лише кивав головою — його нічим не можна було здивувати.

Алладдін біля столу чистив зубним порошком чарівну лампу.

На балконі біля розбитого корита сиділи дід та баба. Баба прала в розбитому кориті носовички Карлика Носа, а старий рибалка годував золоту рибку, що плавала в акваріумі.

На підвіконні лежав і грівся на сонечку Кіт у Чоботях. А з двору чулися галас і крики. Там тридцять три богатирі грали у футбол, розділившись на три команди. І воріт на полі було не двоє, як у людей, а троє. Суддею був Дядько Чорномор. Борода в нього була аж мокра — так він забігався. Тут же на спортмайданчику Котигорошко боровся з Альошею Поповичем, а Ілля Муромець та Добриня Никитич вижимали двадцятипудові гири.

За спортивним майданчиком, у саду, на травиці паслися: Гидке Каченя, Курочка Ряба, Золотий Півник, Бичок-Третячок, Горбоконик та інші герої казок про тварин.

Принци та принцеси, королі та королевичі ходили тут, як прості смертні, і анітрохи не відчували своєї царської величності. Всі вони були тут рівноправні жителі Палацу Чарівних Казок.

Веснянка оглянув увесь палац і під кінець завітав до Дитячої кімнати. Вона тільки так називалась — кімната, а насправді це був величезний розкішний зал з колонами. Тут було гамірно* й весело, як у дитячому садку. Буратіно, Хлопчик-Мізинчик, Івасик-Телесик та Цибуліно грали в якусь цікаву гру. Здається, в прикордонників та шпигунів. Червона Шапочка, Альонушка, Дюймовочка, Снігуронька та інші дівчатка бавилися ляльками. Петрушка показував Мурзилці різні фокуси-мокуси. Барвінок катався

на коняку Діаконоку. А Веснянка, тинячись, шпунує та інші коротульки вчили уроки.

Веснянка здивувався — неважко казкові герої теж вчать в школі? Так, виявляється, в Палаці Чарівних Казок була спеціальна школа, де вчилися казкові діти. Їх учили там, як поводитися в різних казкових випадках. Ілля Муромець та Котигоронко викладали силу і хоробрість. Іванко-дурник був учителем розуму та кмітливості. Капітан Врунгель — викладачем навігації, тобто науки капітанів — як водити в морі кораблі. Доброті навчала стара чарівниця з казки «Попелюшка». А сама Попелюшка показувала, як найкраще господарювати. Спортивними заняттями керував гімнаст Тібул з казки про Трьох Товстунів.

Було ще багато інших спеціальних наук, які необхідно було знати маленьким казковим героям. І треба сказати, вчилися вони всі на «відмінно». Двієчників серед них не було.

Веснянка помітив, що раз у раз хтось із героїв зникав, а незабаром знову з'являвся. Це вони літали брати участь у казці, яку саме в цей час читала котрась бабуся своєму онукові чи онуці. Коли казка закінчувалась, герої поверталися.

Довго ходив Веснянка в Палаці Чарівних Казок і за весь час ні разу не зустрів жодного злого чаклуна, чорта, відьми чи когось подібного. В замку жили тільки добрі герої казок. Веснянка спитав дядечка Яся, чому це так.

І той йому пояснив.

Виявляється, сонячні зайчики давно знищили на землі всіх людоїдів, злих чаклунів, відьом та чортів. Залишили тільки зовсім небагато — для казок. Але, щоб і ці не могли коїти зла, сонячні зайчики замкнули їх у підземеллі, що було під Палацом Чарівних Казок. Там вони і сидять за ґратами — одна відьма, один чорт, один лісовик і таке інше — всякої злої сили по одній штуці.

Коли комусь із них треба брати участь у казці, сонячні зайчики під конвоєм одводять його куди слід.

А коли казка закінчується — забирають назад. Отже, довісім неможливо, щоб якийсь чорт, відьма чи лісовик самі собі вільно розгулювали по землі. Вони існують лише в казках.

У Веснянки від вражень аж голова йшла обертом. Ще б пак!.. Спробували б ви побувати в гостях у всіх казкових героїв одразу!

Всеволод Нестайко

Розчепіривши, вищирившись, роззявлену, нісенітницю.

Х и м е р н и й — фантастичний.

Г а м і р н о — шумно.

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Перечитайте опис Палацу Чарівних Казок. Фігури яких казкових героїв його прикрашали? З яких вони казок?

Яких казкових героїв Веснянка побачив усередині Палацу? Назвіть твори, в яких вони «живуть». Які з героїв вам не знайомі?

Що здивувало Веснянку в Дитячій кімнаті?

Чому в Палаці Чарівних Казок не було злих чаклунів, чортів, відьом?

З якими казковими героями ви хотіли б зустрітися на сторінках «Читанки»?

Пригадайте, поміркуйте

• Чим літературні казки відрізняються від народних?

• Проаналізуйте, як починаються і закінчуються літературні казки.

• Пригадайте, твори яких письменників ви прочитали у цьому розділі. Назви яких казок звучать як питальне речення?

• Чому прочитані казки є чарівними?

• Про кого з героїв прочитаних казок можна сказати словами прислів'їв: *Слова ласкаві, а думки лукаві; Яка совість, така й честь?*

• Назвіть якомога більше слів із коренем *-чар-*.

П'ЕСИ-КАЗКИ

Що таке казка, ти вже знаєш. А що таке **п'єса**? У п'єсі зміст передано через розмови дійових осіб.

П'єси читають за ролями і розігрують як вистави на сцені.

У тексті п'єс є описи місць, де відбувається дія, слова ведучого. Дійові особи говорять діалогами (по двох і більше осіб) або монологами (одноосібно).

У розділі ти читатимеш казки, що написані у вигляді п'єс. Звідси і назва — «**п'єса-казка**».

Перш ніж читати п'єсу вголос, слід розглянути, як її побудовано, як чергуються слова дійових осіб, визначити, хто виконуватиме ролі.

П'есу-казку «Бабусяна пригода» написав відомий український поет Олександр Олесь, твори якого ти вже добре знаєш. Цю п'есу він створив для свого сина Олежика, з яким часто грався.

БАБУСИНА ПРИГОДА

Д і й о в і о с о б и

Б а б у с я.
В е д м і д ь.
Л и с.

П е с и к.
К а ч е н я т а.
К а ч е н я.

Гай, лука, за нею річка. Б а б у с я з лозиною і клуночком жене к а ч е н я т на луку і спиняється під деревом.

Б а б у с я

Пасіться, любі каченятка,
скубіть собі м'яку травичку,
купайте в сонечку крилятка
та поринайте у водичку.
Ловіть метеликів та мушок,
але наставте добре вушка:
там, бачите, синіє ліс.
Живе в тім лісі хитрий Лис.
Ану ж бо всі запам'ятайте:
як Лиса вгледите — тікайте!
(До Песика.)

А ти, чорненький, не лежи:
малих пильненько стережи!
Коли б деєь Лис
чи Вовк скавав,
що ти робитимеш?

П е с и к
Гав, гав!

Б а б у с я (киває головою і гладить Песика)
Гаразд! Дивись мені пильніше
та павклай лужче, голосніше!

Песик (весело скаче й голосно лавкає)
Гав-гав, гав-гав! Гав-гав, гав-гав!

Бабуся
Та я ж не Лис — чого пристав?

Песик біжить до каченят, які вже розсиналися
по луці й пасуться.

Бабуся
Як любо, мило серед гаю!..
Спочину, ляжу задрімаю.

Лягає на траву й кладе клуночок під голову. Виходить.
Ведмідь, розглядається навкруги і враз спинається,
побачивши Бабуся.

Ведмідь
А хто це тут лежить та спить?
Хто смів ногою тут ступить?
Тут все моє — і луг, і гай.
Я з'їм тебе! Ану, вставай!

Будить лапою Бабуся.

Бабуся (прокинувшись)
Ой лишенько! Ведмідь! Боюся...

Ведмідь
Ти хто така?

Бабуся
Та я — Бабуся.
Там, під горою, в мене хатка...
А тут пасу я каченятка.

Ведмідь
А що то в клуночку у тебе?

Бабуся
Та це ж медку взяли для себе.

Ведмідь (облизуючись)
Медку? Медку! Люблю медок!

Але ненавиджу бджілок!
(До Бабусі лагідно.)
Коли медку мені даси,
хоч і щодня качат паси.

Б а б у с я
Чому ж Ведмедику не дати,
коли він хоче ласувати...
На хліб намазати — чи так?

В е д м і д ь
І сам не знаю, краще як...

Б а б у с я бере ложку й набирає з горнятка меду.
В е д м і д ь нетерпляче тупцює й похапливо їсть, обли-
зуючи ложку й лапи. Здалека чути гавкання П е с и к а.

П е с и к
Гав-гав, гав-гав! Гав-гав, гав-гав!

Б а б у с я
Ой Боженьку, це ж Лис напав!

В е д м і д ь
Не бійсь, Бабусю, захищу,
а Лиса хитрого провчу!

Біжать каченята, за ними женеться Л и с і ловить
каченят. В е д м і д ь забігає збоку й хапає Л и с а.

В е д м і д ь
Ага! Попався! Не пручайся!
Кажі всю правду, признавайся:
чого ти гнався за малими?

Л и с
Та я хотів пограти з ними...

В е д м і д ь
Ой, будеш, Лисе, у мішку...
Чого це ніс твій у пушку?

Л и с

То Каченя мене напало
і якось в рот саме попало...

В е д м і д ь

Не вірю, Лисе! *(До Песика.)*
Він сказав неправду, Песику?

П е с и к *(притакуючи)*
Гав-гав!

К а ч е н я *(до Ведмедя)*
Неправду каже Лис,
що я його напало...
Чого б я в рот скакало?!
Щоб голову одгриз?

К а ч е н я т а *(гуртом)*
Так-так! Ках-ках, так-так, ках-ках...

В е д м і д ь

Кажи негайно, признавайся,
а коли ні, то в торбу ихайся.

П е с и к *(завзято)*
Гав-гав, гав-гав! Гав-гав, гав-гав!

В е д м і д ь *(до Песика)*
А може б, ти вже перестав?
(До Лиса.)

Не сором гнатись за малими?

Л и с

Та я хотів пограти з ними...

В е д м і д ь

Бабусю, маєш ти лозину?
Ану, почухай Лису спину.
Б а б у с я, усміхаючись, бере лозину.

П е с и к *(до Лиса)*
Гав-гав, гав-гав! Гав-гав, гав-гав!

Л и с е (до Бабусі)

Скажіть, щоб він хоч не лякав.

(Стас на коліна.)

Пустіть, у мене діточки...

Всі золоті, як зірочки.

Вони мене додому ждуть,
без мене не їдять, не п'ють.

Я вже не буду, присягаю...

Б а б у с я (до Ведмедя)

Пустіть! І я вже вас благаю,
він більш не буде...

В е д м і д ь (до Лиса)

Ну, дивись!

А попадешся — не просись.

Пускає Л и с а. П е с и к кідається за Л и с о м.

П е с и к (завзято)

Гав-гав, гав-гав! Гав-гав, гав-гав!

Усі стають навшпиньки й дивляться. П е с и к за хвилину повертається.

В е д м і д ь (до Песика)

Чому ж ти Лиса не впіймав?

П е с и к винувато стає перед В е д м е д е м, склавши передні лапки й похиливши голову.

Б а б у с я (до каченят)

Нап'яслися? Наїлися?

На Лиса надивилися?

К а ч е н я т а (киваючи головами)

Так-так! Ках-ках, так-так, ках-ках...

Б а б у с я

Ходімте вже до хатки.

Вже вечір. Час і спатки.

Подякуйте ж, маленькі,

Ведмедеві гарненько.

К а ч е п л а (ахлюпаються Ведмедя!)
Так-так! Ках-ках, так-так, ках-ках...

В е д м і д ь

Коли б щось трапилось, кричіть:
«Біжіть, Ведмедику, біжіть!»
Хай нападе чи Вовк, чи Лис —
вже не сховається у ліс.

Б а б у с я (бере клуночок і лозину)

То ми вже підемо до хати...

(До Ведмедя.)

Хотіла б я вам щось сказати.

В е д м і д ь

Кажіть, Бабусю: наперед
я вам віддячуся за мед.

Б а б у с я

Чи не могла б я вас просити
колись до мене загостити?
Зробіть цю ласку: завітайте!

В е д м і д ь

Чи ж то безпечно? Уважайте —
щоб там до лиха не прийшло.
Це ж вам не праліс*, а село!

Б а б у с я

Та й близько там села немає!
Гора, а з неї ліс збігає,
та десь потік шумить здалека —
оце й уся вам небезпека.
Побачите мою хатинку
й таку (показує) з горішками торбинку.

В е д м і д ь

А ви горіхів не їсте?

Б а б у с я

Мої вже зуби не па те.

В е д м і д ь
А в мене зуби — подивіться!
(Широко роззявляє рота.)

Б а б у с я
Ой лишенько! Та не трудіться!

В е д м і д ь
Та я відверто вам скажу,
що я і камінь розкушу!

Б а б у с я
А я... Ось я, стара Бабуся,
а вас і стільки (показує) не боюся.

В е д м і д ь
(піднімає лапи й кидається на Бабусю)
Гам-гам! А що, Бабусю, налякав?

Б а б у с я перелякано хапається за серце. П е с и к, як
м'ячик, стрибає вбік і гавкає на В е д м е д я.

П е с и к
Гав-гав, гав-гав! Гав-гав, гав-гав!

Б а б у с я (отямившись)
Аж з переляку піт облив!
Гаразд, що Песик захистив.

В е д м і д ь (ніяково)
Простіть... Я тільки жартував,
а ти вже, Песику, «гав-гав»!

Б а б у с я
То що ж, заглянете до хати?

В е д м і д ь
Я вже не буду жартувати.
Прийду! Кажу: прийду і край!

Б а б у с я
А я до вас! Такий звичай.

В е д м і д ь
Та ви ж не втрійшите до мене —
там ліс, як море те зелене.

Б а б у с я (показуючи на Песика)
А це ось хто? Хай молоде,
та має носа — доведе!

В е д м і д ь
Це може статись: добрі пси,
ой, мають капосні носи!
Нехай прийдуть і каченятка —
я покажу їм ведмедятка.
(До каченят.)
Вас не злякає довгий шлях?

К а ч е н я т а
Так-так! Так-так, ках-ках, ках-ках.

В е д м і д ь
Ой, я люблю таночки...
Ану, малі, хоч трошки!

Б а б у с я
Беріться за крилятка,
танцюйте, каченятка!

К а ч е н я т а
Так-так, ках-ках,
так-так, ках-ках...

К а ч е н я т а танцюють. В е д м і д ь, пританцювуючи,
запрошує Б а б у с ю і з нею прилучається до загального
танцю.

П р а л і с — незайманий, віковий ліс.

П о п р и ц ю й т е р а з о м! Назвіть дійових осіб п'єси.
У кого з них найбільша роль, а в кого — найменша?

Які ролі ви хотіли б виконувати?

Коротко розкажіть, як розгортається дія: зачин — основ-
на частина — кінцівка.

Підготуйтеся до читання п'єси за ролями. З'ясуйте, скільки треба виконавців.

Які характерні риси має кожен герой твору? Як це краще передати інтонацією і жестами? Який настрій переважає у п'єсі — веселий чи сумний?

Знайдіть у тексті п'єси уривки, яким відповідають малюнки. Якими зображено бабусю й ведмедя?

У п'єсі-казці «Гуси-лебеді» ти впізнаєш відому російську народну казку, оновлену письменницею Ніною Куфко. У творі відображено український побут.

Читаючи п'єсу, порівняй її з народною казкою. Які нові герої в ній з'явилися? Що ще змінилося?

ГУСИ-ЛЕБЕДИ

Д і й о в і о с о б и

Б а т ь к о .

М а т и .

О р и с я .

П о д р у г и О р и с і .

І в а н к о .

К і т .

С о в а .

П і ч .

Ч е р е ш н я .

Р і ч к а .

Ї ж а к .

В е д у ч и й 1 .

В е д у ч и й 2 .

Д і в ч а т к а .

Г у с и .

Я л и н о ч к и .

В е д у ч и й 1

Великдень — свято навесні.

Веселий гомін у шпаківнях.

Прозоре небо. Дні ясні.

Птахи уже вернулись з півдня.

В цей день Орисині батьки
кудись надумали збиратись,
і каже батько до дочкі.

Б а т ь к о

Сьогодні, доню, кидай гратись.

Ось тут картопелька, звари
і не відходь сама від ганку.

М а т и
А головне — гляди Іванка!

В е д у ч и й 1
Сказали так і подались.
Орісі заздять щиро діти:
дівча метке, встигає скрізь,
уміє братика глядіти.
Пішли батьки, Оріся вмилась.
Іванко спав у холодку.
Сіренький котичок на ганку
згорнувся бубликом і ліг,
очима кидав на Іванка —
дитячий сон його стеріг.
І раптом від сусідів з хати
кричать Орісі.

П о д р у г и
Все облиш!
Не можна в свято працювати,
ти краще йди до нас скоріш!
Ми будем крашанки катати.
Дівчата, все сюди несіть!

В е д у ч и й 1
Оріся стала міркувати...

О р і с я
Піду швиденько коч на мить!

В е д у ч и й 1
Схопила крашанки із миски
і котику дає наказ.

О р і с я
Сиди ось тут, гляди колиску.
Побачиш, я вернуся враз.

В е д у ч и й 1

Орися крапанки катає,
кладе в блискучий жолобок...
Аж налетіла ціла зграя,
закрила крилами садок.

Музика. Літають г у с и, забирають І в а н к а.

Це гуси-лебеді летіли,
до хлопця шиї простягли,
його з колиски підхопили
і аж до неба підняли.
Злякався котик, що робити?!
Біжить, Орисі сповіща.

К і т

Як лебедів мені зловити?

О р и с я

Ой леле!

В е д у ч и й 1

Скрикнуло дівча.
Біжить додому що є сили —
самотня люлька у саду.

О р и с я

Де ти, Іванку?
Де ти, милий?
Шукати братика іду!
Ти, котику, іди до хати,
сиди тихенько, стережи,
як тільки прийдуть батько й мати,
про все їм, любий, розкажи.

Музика. З'являються я л и н о ч к и, стають у шаховому порядку. Ритмічні рухи.

В е д у ч и й 2

Іде стежинкою до гаю,

шукас у незнайомих путях...
Сову побачила, питає.

О р и с я
Де гуси-лебеді живуть?

С о в а
Я знаю, любя,— ти в тривозі,
іди праворуч, не звертай
та в небезпечній цій дорозі
не їж ні крихти, пам'ятай!

В е д у ч и й 2
Віжить Оріся по травичці.
Сова ж казала «не звернуть»!
Аж піч стоїть. Вклонилась пічці.

О р и с я
Де гуси-лебеді живуть?

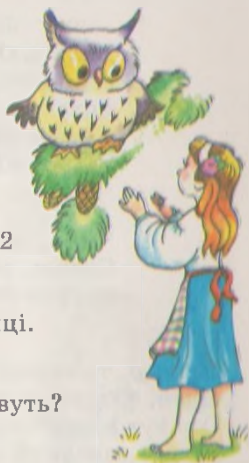
П і ч
Я знаю, де вони летіли,
скуштуй вареничків — скажу.

О р и с я
Сова ж «ні крихти» не веліла...
Без їжі, мабуть, добіжу.

В е д у ч и й 2
Віжить Оріся. Чує — бджілки
біля черешеньки гудуть.
Вклонилась їм, торкнулась гілки.

О р и с я
Де гуси-лебеді живуть?

Ч е р е ш н я
Я бачила, куди летіли,
а їж ці черешеньки — скажу...

Сова ж «ні крихти» не воліла.
Без їжі, мабуть, добіжу.

В е д у ч и й 2
Біжить Орися, поспішає,
аж бачить річку іздала,
молочна річка протікає,
а бережки всі з киселя.
Підбігла дівчинка, питає.

О р и с я
Чи вірно вибрала я путь?
Скажи, ти це напевно знаєш,—
де гуси-лебеді живуть?

Р і ч к а
Я знаю, та зажди хоч трошки,
сідай, накрийся рушничком.
Ось тут є мисочка і ложка,
кисіль солодкий з молочком.

О р и с я
Ні, річко люба, я не сяду,
відверто я тобі скажу,—
я слухаю сови поради,
тому, пробач, я побіжу.

В е д у ч и й 2
Побігла далі, ліс без краю,
втомилась, сіла на пеньок...
Іде доріжкою, кульгає
маленький сірий їжачок.

Ї ж а к
Добридень!
Чом ти тут блукаєш?
Знайома вже з лісовиком?
Баба Яга тут проживає,
її хатина за горбком.

та лиш брехню від неї чуť,
що є великі білі птиці,
їх гуси-лебеді зовуть.

О р и с я

Я їх шукаю! Мій там братик!
Що діяти? Як я зайду?
Скажу, мабуть, прийшла забрати
свого Іванка... так, піду!!!

Ї ж а к

Ти наче зовсім не злякалась,
та ж людожери там сидять!
Сказати правду, щоб сміялись?
Вони обох вас поїдять.
Бо люті дуже і неситі...
Я сам піду, а ти сиди,
Іванка я почну просити,
щоб він приніс мені води.
Як до криниці він підійде,
ось тут вона, ти стережи,
із-за кущів тихенько вийди,
хапай Іванка — і біжи.

В е д у ч и й 2

Домовились, і диво сталося:
Орися з хлопчиком біжить,
а гуси враз попрокидались,
вже ціла хмара їх летить.
Летить... Шумлять великі крила.
Спішать Орисі навздогін,
аж темно стало, небо вкрили...
Зняли над лісом клекіт-дзвін.

Тривожна музика. Я л и н о ч к и гойдають вітми.
О р и с я з І в а н к о м бігають між деревами. Г у с и
л е б е д і наче наздоганяють їх. Масова сцена.

О р и с я
А ось і річечка молочна...
Ой, річко мила, пробачай,
я зголодніла, їсти хочу,
ти тільки нас обох сховай!

В е д у ч и й 1
Сховала річка. Пролетіли
ті гуси-лебеді кудись...
Побігли діти... Знову крила,
як біла хмара, піднялись.
Аж ось густі черешні віти...

О р и с я
Ми знімемо твої плоди,
зумій нас тільки добре вкрити,
щоб врятувати від біди.

Музика. Г у с и пролітають.

В е д у ч и й 1
Гіллям черешня їх накрила,
не ворухнеться, наче спить.
Птахи над нею пролетіли,
не зупинилися й на мить.
А діти ягід назривали,
розкидали, аби хтось їв.
Побігли... Знову наздогнала
їх дика зграя злих птахів.
Орися з братиком тікають,
а ось і піч, вогонь у ній,
вклонились їй і так благають.

О р и с я
Сховай нас, пічечко, мерщій!

Музика. Г у с и пролітають.

В е д у ч и й 1
Їх сірим димом піч накрила,
до неба хмара піднялась.

І знову зграя пролетіла,
десь аж за обрій подалась.
А тут і хата вже близенько,
забігли діти у садок,
їх зустрічають батько й ненька,
цілують рідних діточок.
І посідали всі до столу,
розмов і радості було...
А гуси-лебеді ніколи
не завертали в те село.

Ніна Куфко

Скільки дійових осіб у казці?
У яких місцях відбувається дія?
Хто і як допоміг Орісі та Іванкові врятуватися?

П о п р а ц ю й т е р а з о м! Виберіть для інсценізації уривок, що найбільше вам сподобався. Читаючи, передивайте голосом, жестами характери дійових осіб. Знайдіть у тексті п'єси уривки, яким відповідають малюнки.

- Які особливі прикмети має п'єса-казка?
- Чому вміщені у цьому розділі твори є п'єсами-казками? Хто їх автори? Які особливості побудови п'єси?
- Продовжте речення: *Щоб показати п'єсу на сцені, потрібно: ...*
- Виберіть п'єсу-казку і з допомогою дорослих розіграйте перед батьками.

Бажаю вам
веселої гри і вдячних глядачів!

БАЙКИ

Бáйка — невеликий, найчастіше віршований твір повчального змісту. У байках в образах тварин, рослин, різних предметів зображено людей.

У більшості байок є повчальний висновок, з якого читачі можуть зрозуміти, що схвалюється, а що засуджується. Автора таких творів називають **байкарем**.

Леонід Глібов — видатний український байкар. Поет народився на Полтавщині. Ще в гімназії почав писати вірші. Більшу частину життя він прожив у Чернігові, де працював у школі, багато писав для дітей і дорослих.

Пригадай віршовані загадки, пісеньки, акровірші цього автора.

Байки, що ти прочитаєш, знають багато поколінь українських дітей. Чим вони заслужили таку шану?

Поміркуй про це, ознайомившись із творами Леоніда Глібова.

ЛЕБІДЬ, ЩУКА І РАК

У товаристві лад — усяк тому радіє;

дурне безладдя* лихо діє,

і діло, як на гріх,

не діло — тільки сміх.

Колись-то Лебідь, Рак та Щука

приставити хуру* узялись.
От трое різом запряглись,
смикнули — катма* ходу...
Що за морока*? Що робить?
А й не велика, бачся, штука,—
так Лебідь рветься підлетіть,
Рак упирається, а Щука тягне в воду.
Хто винен з них, хто ні — судить не нам,
та тільки хура й досі там.

Леонід Глібон

Безладдя — непорядок.
Хура — віз.
Катма — немає.
Морока — клопіт.

Прочитай байку мовчки.
Чому Лебедю, Ракові й Щуці не вдалося зрушити в млієць хуру? Який висновок зробив оповідач, спостерігаючи цю картину?
Підготуйся прочитати байку вголос: подумай, з якою інтонацією треба читати кожну строфу.
Помиркуй! Які слова байки звучать як прислів'я? Чого вони нас навчають?

КОНИК-СТРИБУНЕЦЬ

У степу, в траві пахучій,
коник, вдатний молодець,
і веселий, і співучий,
і проворний стрибунець,
чи в пшениченьку, чи в жито,
досхочу розкошував
і цілісінькеє літо,
не вгаваючи, співав;
розгулявся на всі боки,
все байдуже, все дарма...
Коли гульк — аж в степ широкий
суне злючая зима.
Коник плаче, серце мліє;
кинувся він до Мурав'я:

— Дядьку, он зима біліє!
От тепер же згину я!
Чуєш — в лісі ворон криче,
вітри буйнії гудуть?
Порятуй, порадь, земляче,
як це лихо перебутись!
— Опізнився, небораче,—
одказав земляк йому,—
хто кохав життя ледаче,
непереливки* тому.
— Як же в світі не радіти?
Все кругом тебе цвіте,—
каже Коник,— пташки, квіти,
любє літечко на те;
скочиш на траву шовкову —
все співав би та співав.—
На таку веселу мову
Муравей йому сказав:
— Пропівав ти літо Боже,—
вдача вже твоя така,—
а тепер танцюй, небоже,
на морозі гопака!

Леонід Глібов

 Н е п е р е л и в к и — скрутно, дуже погано.

 Прочитай байку мовчки. Зверни увагу на слова *вдатний молодець, проворний стрибунець, досхочу розкошував*. Подумай, яку рису характеру Коника вони підкреслюють.

З яким проханням звернувся Коник до Мурав'я? Що відповів йому Муравей? Прочитай.

Простеж, як і чому змінювалася поведінка Коника. Переддай ці зміни голосом.

П о м і р к у й т е р а з о м ! Чи можна з тексту байки судити про те, кого в ній засуджує автор? Доведіть свою думку.

Як ви гадаєте, кого мав на увазі байкар, розповідаючи про Коника і Мурав'я?

ЧИЖ ТА ГОЛУБ

Весною Чижик молоденький,
такий співучий, проворненький,
в садочку все собі скакав
та якось у сильце* й попав;
сердега в клітці рветься, б'ється...

А Голуб бачить та сміється:

— А що? Попавсь? От тобі й на!

Вже, певно, голова дурна...

Не бійсь, мене б не піддурили,
хоч як би не хитрили,

бо я не Чижик! Ні... оце! —

Аж гульк — і сам піймавсь в сильце

Ото на себе не надійся,

чужому лихові не смійся!

Леонід Глібов

С и л ь ц е — пристрій, яким ловлять птахів.

Прочитай байку мовчки.

У яких словах виявляється самовпевненість, безсердечність Голуба? Передай це під час читання вголос.

З яких слів довідуємось про ставлення автора до Чижика?

Які рядки байки звучать як прислів'я? Прочитай їх з початальною інтонацією.

Прислів'я

Не смійся з другого, щоб тобі не було того.

Пригадайте, поміркуйте

• Які особливі прикмети має байка? Чи подібні вони до казки? Чим саме?

• Простежте, як побудовано байку. Як вона починається? Чим закінчується?

• Прочитані вами байки були написані понад сто років тому. Чому ми досі читаємо їх з інтересом?

• Прочитайте вдома байку Степана Руданського «Вовки».

• Придумайте речення, яке може бути початальним реченням до байки.

«Чого, братику, так зблід?
Що з тобою сталось?»

— Ах, за мною через став
аж сто вовків гналось!

«Бог з тобою!.. Сто вовків!..

Та б село почуло...»

— Та воно так і не сто,
а п'ятдесят було.

«Та й п'ятдесят диво в нас...

Де б їх стільки взялось?»

— Ну, Іванцю, нехай так,
але десять гналось.

«Та і десять не було!

Знать, один усього?»

— А як один? Аби вовк!

Страшно і одного...

«А може, то і не вовк?»

— А що ж то ходило?

Таке сиве та мале,

а хвостик, як шило.

Степан Руданський

Далі ти прочитаси вірші про світ зимової природи та про веселі зимові свята.

Читаючи, звертай увагу на нові слова, образні вислови, порівняння. Пригадай, які твори цих авторів ти читав раніше.

* * *

Прийшла зима біловолоса...
Неначе білим полотном,
блискучим снігом одяглося
село і поле за селом.

Над полем синьою дугою
широке небо простяглось...
І, мов сльозою золотою,
блискуче сонце налилось.

Не так і дивиться, як літом,
не так і високо стоїть,
і не таким блискучим світом
його вінок ясний горить.

Замовкла річка під горою:
на зиму стала одпочить,
укрилась ковдрою скляною.
І верболіз не шелестить...

Дрімають, стоячи, тополі,
і очерет сухий дріма...
Усе заснуло поневолі,
зачарувала все зима.

Андрій Бобенко

В яких рядках вірша зима змальована як жива істота?

А як ти розумієш вислів *зачарувала все зима*?

Які малюнки можна намалювати до цього твору?
Описуючи їх, використовуй виділені слова і речення.

НОВИЙ РІК

Прийшов Січень-новорічень,
приніс торбу мальовану:

— З Новим роком, малята!

Виглянув з торби Горішок:

— Будьте міцні і здорові!

Виглянув Калач-Посівач,
сипонув пашниці:

— Щастя й добра вам,
як води з криниці! —

А дід Старий рік
закотився бубликом
у сніг.

Дмитро Чередниченко

НІЧКА-НОВОРІЧКА

Гарна нічка-новорічка!
Найчудовіша в зимі!
Новорічка-чарівничка...
Поміркуйте-но самі:

на ялинках ця чаклунка
скрізь запалює зірки
і найкращі подарунки
нам кладе під подушки.

О дванадцятій годині
похитнеться стрілка — скік!
І ми всі за мить єдину
підростем на цілий рік.

Василь Моруга

Про яке свято розповідається у віршах?
Чому його так люблять і дорослі, й діти?
Вивчи один з віршів напам'ять і підготуйся виразно
його прочитати.

Коли ми вірим у неможливе,
воно можливим для нас стає.
І нещасливі стають щасливі,
коли годинник дванадцять б'є.

Коли ми любим, коли ми вірим —
ми всі стаємо чарівники.
І дикі звірі стають покірні,
і навіть їжу беруть з руки.

Коли ми хочем, коли ми прагнем —
все буде, буде. Той час проб'є.
Ми добрі феї, ми сильні маги.
Запрагнем щастя —
і щастя є!

І буде Радість в нас Отакенна!
І отакусінька печаль.
Заб'ється серце у манекена,
а музика розплавить сталь.

Все збудеться. Усе здійсниться.
От-от настане... Настає!
Умій лиш вірити і трудиться,
і прилетить твоя жар-птиця,
коли годинник дванадцять б'є!

Ірина Жиленко

ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК

С. 73. Качка.

С. 79. Сонце, місяць.

С. 81. Сніг. Рукавичка. Книга. Ячмінь. Піч.
Книга. Гриб. Жук.

ВІД СЛОВА — ДО КНИГИ

Мова — дивний скарб

Як нема без зірок небозводу... Володимир Забаш- танський	6
Плакайте діти... Сидір Воробкевич	6
Наша мова. За Аллою Коваль	6
Мова. Варвара Гринько	10
Найрідніші слова. Володимир Лучук	11
Мова. Ігор Січовик	12
Кожну літеру ціни. Дмитро Білоус	14
Зарубай на носі. Дмитро Білоус	15
Буває, що слово відоме давно... Дмитро Білоус	16
Привчайтеся працювати із словниками!	16
Дивне розмаїття. Дмитро Білоус	18
У школі все таке знайоме. За Аллою Коваль	18
Диктант. Нузет Умеров	20

Похвала книгам!

Вчіться, діти!.. Яків Щоголів	23
З історії книг	23
Як з'явилася друкована книга. За Віктором Дацкевичем	23
Як жила книга за часів Київської Русі. За Олександром Єфімовим	25
«Друкар книг, перед тим не бачених». За Олександром Єфімовим	27
Школа Володимира Великого. За Антоном Лотоцьким	28
Як краплин у Дніпрі... Олександр Пархоменко	31
Соняшник. Дмитро Павличко	31
Любіть книгу! Остап Вишня	32
Все, що серце і що розум... Юлій Ванаг	33
Книголюбка. Володимир Лучук	33
М — бібліотекар. Степан Жупанин	35

Сидляча юнція. <i>Василь Сухомлинський</i>	36
Бібліотека — заглиблений дім для зустрічі читача з книгою. За матеріалами Державної бібліотеки України для дітей	37

Цікава книга Природи

Скільки барв кругом розлито... <i>Сергій Сухомлинський</i> . . .	41
Золота осінь <i>Катерина Перелісна</i>	41
Вже брами літа замикає осінь. <i>Ліна Костенко</i>	42
Соловейко застудився. <i>Ліна Костенко</i>	43
Шипшина важко віддає плоди... <i>Ліна Костенко</i>	43
Осінь. <i>Яків Щоголів</i>	44
Осінні танці. <i>Катерина Перелісна</i>	44
Осіння гра. <i>Микола Сингаївський</i>	45
Чи ми з природою єдині... <i>Ганна Черінь</i>	47
В товаристві джмеля. <i>Іван Драч</i>	47
Пісенька про куличка. <i>Дмитро Білоус</i>	48
Песик і хлопці. <i>Катерина Перелісна</i>	49
Лісовою стежкою. <i>Олесь Донченко</i>	51
Наше відкриття. <i>Олег Буцень</i>	53
Журавлик. <i>Наталія Забіла</i>	58
Мамо, іде вже зима... <i>Леся Українка</i>	59
Довго хмарами небо покрите було... <i>Олександр</i> <i>Олесь</i>	60
Дівчина. <i>Максим Рильський</i>	61
Сергійкова квітка. <i>Василь Сухомлинський</i>	61

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Чарівні казки	66
Казка — вигадка... <i>Валентин Бичко</i>	66
Кирило Кожум'яка. <i>Українська народна казка</i>	66
Кривенька качечка. <i>Українська народна казка</i>	70
Кобиляча голова. <i>Українська народна казка</i>	74
Народні пісні	76
Ходить гарбуз по городу. <i>Українська народна пісня</i> . . .	77
Три товариші. <i>Українська народна пісня</i>	78
Прислів'я та приказки	79
Скоромовки	80

Сніг шпак	80
Хлопець	80
Сорока	80
Загадки	81

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

Кажу, кажу казку... Тамара Коломієць	84
Для чого людині серце. Анатолій Дімаров	84
Закляття золота й вогню. За Олександром Зимою	89
Чому в морі вода солона. Вадим Скомаровський	97
Про що розповіли Незабудки. Ігор Калинець	102
В Палаці Чарівних Казок (Уривок з повісті-казки «В Країні Сонячних Зайчиків»). Всеволод Нестайко	106

П'ЄСИ-КАЗКИ

Бабусина пригода. Олександр Олесь	112
Гуси-лебеді. Ніна Куфко	120

БАЙКИ

Лебідь, Шука і Рак. Леонід Глібов	130
Копик-стрибунець. Леонід Глібов	131
Чиж та Голуб. Леонід Глібов	133
Вовки. Степан Руданський	134

ЗАЧАРУВАЛА ВСЕ ЗИМА ...

Прийшла зима біловолоса... Андрій Бобенко	135
Новий рік. Дмитро Чередниченко	136
Пічка-новорічка. Василь Моруга	137
Здійсниться все... Ірина Жиленко	138
ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК	139

Навчальне видання
САВЧЕНКО Олександра Яківна
ЧИТАНКА

Підручник для 3 класу

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ЧАСТИНА ПЕРША

Відповідальна за випуск **М. М. Москаленко**

Редактор **І. П. Коваленко**

Художній редактор **І. П. Васильєва**

Художник обкладинки **Л. А. Кузнецова**

Технічний редактор **М. С. Губар**

Комп'ютерна верстка **Ю. С. Лисенко**

Коректори **І. М. Ситниченко, Н. Г. Сніцарук**

Здано до набору 28.01.03. Підписано до друку 21.04.03.

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарнітура засілена.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,7 + 0,33 фора. Ум. фарбовідб. 48,77.

Обл.-вид. арк. 7,08 + 0,55 фора. Тираж 420 000 (1-й павод 1—120 000 прим.).

Вид. № 30886. Зам. № 5704.

Папір та верстка комп'ютерного центру видавництва «Освіта»

Видавництво «Освіта», 04053, Київ, вул. Ю. Конюбицького, 6.

Свідоцтво ДК № 27 від 31.03.2000 р.

ІІІ «Тарнадо», м. Харків, вул. Коємічна, 21а